

Nr 1–2 2012

Oknytt

Johan Nordlander-sällskapet tidskrift

Oknytt

Nr 1–2 2012 Årg. 33

Johan Nordlander-sällskapetets tidskrift

Redaktörer: Per Frånberg & Patrik Lantto

Biträdande redaktör: Sigurd Nygren

Redaktionskommitté: Lars-Göran Tedebrand (ordf.), Heidi Hansson,
Svenbjörn Kilander, Hervor Sjödin, Peter Sköld och Hans Lindblad

Manuskript till Oknytt, samt böcker, tidskrifter och uppsatser
som önskas anmälda, kan insändas under adress:

Per Frånberg, Mjölkvägen 207, 906 28 UMEÅ

E-post: perf72@gmail.com

Adressändringar och bokbeställningar sänds till:

Carina Strömberg, Malgovik 172, 912 91 VILHELMINA eller
carina.stromberg@vilhelmina.ac

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom
erläggande av årsavgiften, från 2004 200 kronor, till sällskapet
Plusgiro 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt med-
lemskap genom erläggande av en engångssumma motsvaran-
de tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 2 000 kronor. Medlem-
marna erhåller tidskriften *Oknytt*.

Omslagsbilden: Karta över Piteå ur Outhiers *Journal d'un Voyage au Nord
en 1736 & 1737*.

Produktion: Gigraf

Tryckt av Ale Tryckteam AB, Bohus 2012

ISSN 0349-1706

Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 2012

Kjell E. G. Söderberg in memoriam

Tidigare kanslichefen vid dåvarande Lärarhögskolan i Stockholm, Kjell E. G. Söderberg, har avlidit vid 88 års ålder. Söderberg föddes 1923 i Örnsköldsvik där fadern var tulltjänsteman. 1944 tog han studenten i Hudiksvall. Till en början gick han i faderns fotspår och arbetade drygt tio år som kammarskrivare vid tullkammaren i Stockholm. Efter jur. kand.- och fil. mag.-examen vid Stockholms högskola tjänstgjorde han en tid som folkhögskollärare i Åsa och Forsa. 1965 utnämndes han till byrådirektör vid Lärarhögskolan i Stockholm. Från 1978 och fram till pensioneringen var han sedan kanslichef där.

Kjell E. G. Söderberg hade sina rötter på Ulvön i den ångermanländska skärgården där hans förfäder bott sedan 1500-talets mitt. Under sina semestrar och permanent efter pensioneringen bodde han själv på Ulvön. Nu kommer han att få vila på Ulvöns vackra kyrkogård bland sina bortgångna släktingar, som han så förtjänstfullt lyft fram ur arkivens gömmor.

Efter inledande genealogiska studier kring den egna släkten vidgades Söderbergs lokalthistoriska perspektiv och avsatte 1978 skriften *Lotsarna på Ulvön* (275 s.). Hans huvudarbete *Ulvöhamn – två bilder ur ett fiskeläges historia* (240 s.) utkom 1995. Det är ett lokalthistoriskt arbete av hög klass, som har två tyngdpunkter: fjärrfiskarnas, främst gävlefiskarnas, rekrytering och villkor och en intensivstudie av förhållandena i Ulvöhamn 1905. Bägge böckerna bygger på omfattande materialgenomgångar och förenar på ett lyckosamt sätt etnologi, genealogi och historia. De är också utförda med en i lokalthistoriska sammanhang mindre vanlig teoretisk medvetenhet.

Kjell E. G. Söderbergs vilja och förmåga att göra sin framställning tillgänglig för den historiskt intresserade allmänheten resulterade i att han 1996 tilldelades Johan Nordlander-sällskapets pris för framstående norrländsk kulturforsk-

ning. 2005 kreerades han till doctor honoris causa vid Humanistiska fakulteten, Umeå universitet.

Med sin kärlek till den norrländska hävden, sin källtrohet, sin säkra analytiska blick och sin goda språkbehandling framstår Kjell E. G. Söderberg som ett föredöme för oss alla.

Lars-Göran Tedebrand

*

Se även Söderbergs artikel "Gustaf och Mentor – två votivskepp på Ulvön" i *Oknytt 3-4, 2003*, s. 61–73.

TOM ERICSSON

”Träkarlar”

Norrländsk trävaruindustri och Frankrike före första världskriget

Inledning

En av de mest framträdande svenska emigrantgrupperna i Paris under 1800-talets sista årtionden och fram till första världskrigets utbrott var migranter med anknytning till de svenska basnäringarna, skogen och malmen. I olika sammanhang möter man i skilda historiska källmaterial framför allt den centrala roll svensk trävaruindustri spelade under denna period.¹ Frankrike var vid sidan av England det största exportlandet för svenska trävaror i Europa under hela 1800-talets andra hälft. Mellan åren 1869 och 1874 blomstrade trävaruhandeln för svenskt vidkommande, då virkespriserna i Frankrike steg med närmare 50 procent, men därefter inträdde en lång period av fallande trävarupriser fram till 1895. Men likväl fortsatte efterfrågan i Frankrike på svenska trävaror att vara stor. Fransmännens behov av svenska trävaror hörde samman med den mycket expansiva byggnadsverksamheten i Paris och i de nordfranska industriområdena. För fransmännen var det billigare att importera virke från Sverige till hamnarna vid den Engelska kanalen, och sedan frakta virket landvägen, än att frakta den inhemska råvaran från skogarna i södra Frankrike. Dessutom var kvaliteten på den svenska skogsråvaran bättre än den franska.

Redan under 1840-talet hade fransmannen Jean-Baptiste

Trystran grundat en trävarufirma i Dunkerque, där hamnen kom att bli en av de viktigaste importhamnarna för trävaror från bl.a. Sverige.² Under perioden 1875 till 1900 har man beräknat att ungefär halva den franska importen av plankor, battens (klenare plankor, min anm.) och bräder kom från Sverige.³ Ser man till hela den svenska exporten till Frankrike var det ett mycket begränsat antal varor som tillsammans stod för nästan all export. Fram till år 1887 var det trävaror, tackjärn, stål och havre. Efter 1887 upphörde havreexporten från Sverige till Frankrike nästan helt och i stället tillkom pappersmasa, som tillväxte mycket starkt.⁴

Ett betydande antal av de svenskar som bosatte sig i Paris mellan 1870 och sekelskiftet 1900 var personer som företrädde olika företag inom den norrländska trävaruindustrin eller som själva startade företag som importerade norrländska trävaror till Frankrike. De svenska affärsmännens närvaro i Paris uppmärksammades i många skilda sammanhang. Strax efter sin ankomst till den svenska församlingen i Paris år 1887 skrev församlingens pastor Johan Hemberg en redogörelse, i vilken han beskrev vilka svenskar det var som hade bosatt sig i den franska huvudstaden.⁵ I den beskrev han församlingens sociala sammansättning i följande ordalag:

Hantverkarna dominerar, tätt följda av tjänare. Handelsbiträden, affärsmän, agenter, studenter och artister bildar en mellangrupp, medan kypare, ämbetsmän, gymnaster och litteratörer kommer i mindre antal.⁶

Vid ungefär samma tidpunkt som Hemberg beskrev församlingsmedlemmarnas yrken och samhällsställning var Erik Sjöstedt i Paris. Han hade flyttat dit år 1888, för att bland annat bevaka den kommande världsutställningen året därpå, i sin egenskap av Dagens Nyheters Pariskorrespondent.⁷ I boken *Sverige kring Eiffeltornet*, som utkom år 1889, låter han en

svensk bosatt i Paris komma till tals och förklara vilka svenskar det var som bodde där. Denne för oss okände svensk, som citeras, var betydligt mer kategorisk än prosten Hemberg och sannolikt inte heller lika väl förtrogen med de faktiska förhållandena, när han sade att "i kolonien träffas blott tre sorters folk, träkarlar, målare och sjukgymnaster".⁸ Med träkarlar avsåg denna person med största sannolikhet svenskar som arbetade inom olika yrken med anknytning till den svenska trävaruindustrin och med målare menade han konstnärer.

Den bild som Hemberg gav av den sociala sammansättningen liknar mycket den bild som mötte Hembergs efterträdare, Nathan Söderblom, den kommande ärkebiskopen. Söderblom kom till Paris år 1894 och "I den församling som mötte Söderblom bildade hantverkarna fortfarande ett kraftigt inslag [...]. En växande grupp var köpmännen, som sålde svenskt trä och järn. Därtill kom sjukgymnaster, massörer, studenter och hembiträden", säger Bertil Strömberg i en artikel om Söderbloms tid som pastor i Paris.⁹ Det sistnämnda uttalandet ligger mycket nära Nathan Söderbloms hustru Annas beskrivning av den svenska församlingens medlemmar, när hon sade att "Församlingen, som bestod av mycket olika kategorier av människor, fanns spridd över hela det stora Paris", och hon hade särskilt fastnat för en bestämd grupp av människor: "Där fanns en köpmannaklass, som sålde vårt järn och vårt trä i olika förädlingsstadier."¹⁰ Genom att systematisk följa inflyttningen till Paris via den svenska församlingens i Paris husförhörslängder och ministerialböcker kan vi få en inblick i vilka det var som företrädde den norrländska, särskilt den västernorrländska trävaruindustrin, i Frankrike.

En norrländsk entreprenör

En av de första svenska emigranterna som framträder i den svenska församlingens kyrkböcker i Paris och den som vi har mest kunskap om var Carl Gustaf Nordling. Han var far till den senare mycket berömde Raoul Nordling.¹¹ Den 6 juni 1880 skrevs den då 27-årige bokhållaren Carl Gustaf Nordling in i den svenska församlingen i Paris. Men det är alldeles uppenbart att Nordling hade varit en längre tid i Paris, eftersom han vid inskrivningstillfället redan var gift i Frankrike sedan närmare två år med en fransyska, Jeanne Scapre, som tillhörde den reformerta franska kyrkan. Hon var enligt husförhörslängden född i Paris 1855 och två yngre än sin make. De hade vid inskrivningstillfället också en son, Karl Erik, som var född i december 1879. Han var född i Paris och hade registrerats i den svenska församlingens födelse- och dopbok.¹² Nordlings äktenskap med Jeanne Scapre hade ingåtts inför borgmästaren i det 17:e arrondissementet den 6 augusti 1878. I vigselakten framgår att Jeanne Scarpe saknade yrke vid denna tidpunkt. Även Nordling antecknades utan angivande av yrke, då man i vigselakten skrivit "sans profession".

Ett flertal vittnen närvarade vid vigselakten. Där fanns den svenske vicekonsuln Bengt Ullman, läkaren och riddaren av Hederslegionen, Gaetan Guido, som bodde i Paris, rentieren Julien Dumas, som var från departementet Loiret, den amerikanske pastorn Charles Ropes från Ellsworth i Maine, USA och brudens mor Ernestine Scapre.¹³ Hur Nordling hade lärt känna dessa personer vet vi inte, med undantag av brudens mor och Ullman. Det var i Ullmans företag, Société B.C. Ullman et Cie, han arbetade en tid. Ullman var sedan 1877 vicekonsul i Paris och företaget verkade inom trävarubranschen (commission en bois du Nord).¹⁴ Men innan jag går in på Nordlings verksamhet under åren i Paris skall något sägas om hans bakgrund.

Nordling var en av få svenska invandrare i Paris vid denna tidpunkt som hade sitt ursprung i en ort i norra Sverige. Carl Gustaf Nordling var född år 1853 i Stigsjö församling i Väster-norrlands län, där hans far var tillförordnad pastor när sonen föddes. Hans mor hette Hedvig Sophia Catarina. Hon var dotter till en läroverkslektor i Härnösand, Nils Magnus Berlin. Det var alldeles tydligt att Carl Gustafs familj hörde hemma i en högreståndsmiljö i det norrländska lokalsamhället eller som det framställdes i stiftets herdaminne angående hans fars umgänge: "Under en lång tid verkande i stiftsstadens deltog han [Carl Gustafs far, min anmärkning] i umgänget med samhällets bemärkta personligheter [...]"¹⁵ När Carl Gustaf föddes var dopvittnena nära släktingar, som morbröderna, professorn i farmakologi vid Lunds universitet, Nils Berlin och magister Henrik Berlin samt artillerikaptenen Carl Israel Panchéen. Den sistnämnde var gift med Carl Gustafs moster. Andra vittnen var demoiselle Agata Rydqvist och kyrkoherdedottern, demoiselle Ida Löfstedt från Härnösand.¹⁶

Under Carl Gustaf Nordlings ungdomsår var han tvungen att flytta ett flertal gånger, som en följd av att fadern fick nya kyrkliga befattningar i olika församlingar i Västernorrlands län. Efter att fadern hade verkat som vice pastor och sedermera ordinarie pastor i Stigsjö församling flyttade familjen till Härnösand. Där hade fadern utnämnts till domkyrkokommisnister år 1863. Vistelsen i Härnösand varade i sex år innan familjen flyttade ytterligare en gång. Nu bar det iväg till Njurunda. Fadern hade fått en ny tjänst som kyrkoherde i församlingen.¹⁷ I husförhörslängden står Carl Gustaf antecknad som studerande, men i samband med att han flyttade till Paris har man i utflyttningslängden angett att hans yrke var sekreterare.¹⁸ Nordling hade efter studier i Uppsala arbetat en kortare tid på Skönviks sågverk och på kontor i Sundsvall.¹⁹ Det var sannolikt där han hade fått sina första insikter om

svensk trävaruindustri. Vid samma tidpunkt som Nordling flyttade till Paris angavs att hans yngre syster Karin också flyttade till Paris. Hon hade i nära anslutning till att hon flyttade gift sig med en professor, Edward Long, som var från Storbritannien.²⁰

De olika datum som anges i de skilda historiska källorna om utflyttningen till Paris gör att det råder en viss osäkerhet om när den verkliga utflyttningen ägde rum.²¹ Sannolikt var det så att Carl Gustaf Nordling reste till Paris långt tidigare än vad som angavs, vilket styrks av det äktenskap han ingick i augusti 1878, men att de kyrkliga myndigheterna i Sverige dröjde med att bekräfta utvandringen till den dag då Nordling bestämt sig för att emigrera definitivt. Till detta kommer anteckningen i den svenska församlingens i Paris husförhörslängd, där det sägs om Nordling, att han var "utskrif[ven] från Njurunda 30/10 74". Till detta kommer också att han inte finns upptagen i folkräkningen i Sverige för år 1880.²²

I Paris bosatte sig Nordling och hans familj i en fastighet vid rue de l'Arc de Triomphe, närmare bestämt nummer 11, som var belägen strax norr om Triumfbågen i det 17:e arrondissementet. Senare flyttade familjen till en ort väster om Paris, Neuilly sur Seine. När denna flyttning ägde rum går inte med säkerhet att fastställa. Nordlings första anställning var i en svensk trävarufirma som ägdes av den tidigare nämnde Bengt Ullman och vars fullständiga namn var Société B.C. Ullman et Cie. I en fransk källa, Archives commerciales de la France, sägs att företaget ägnade sig åt "commission en bois du Nord", dvs. de sålde trävaror från Norden.²³ Efter att ha varit anställd i företaget några år tog Nordling själv över företaget, efter att Ullman avlidit i oktober år 1889.²⁴ Företaget kom sedermera att upplösas år 1893.²⁵ I det sammanhanget bytte företaget namn till Gustaf Nordling et fils. Under åren i Paris utvidgade Nordling ständigt sina affärsaktiviteter och

han grundade cellulosafirman Societé Générale des Pâtes à Papier Nordling, Marcie et Cie.

Nordling representerade i många år genom sin firma de ångermanländska trävaruindustrierna i Strömnäs, Ramvik och Graningeverken på den franska marknaden.²⁶ Strax före första världskrigets utbrott startade han en helt ny affärsverksamhet när han tillsammans med några bankmän grundade bankfirman Banque de Paris et Suède tillsammans med bankdirektörerna Axel Hallin och Gunnar Schönmeyr.²⁷

Carl Gustaf Nordling spelade också en framträdande roll i Paris i relationerna mellan de franska importörerna av svenska trävaror och den Svenska Sågverks- och Trävaruexportföreningen (år 1906 ändrat till Svenska Trävaruexportföreningen). Den hade bildats år 1875. Nordlings gedigna språkkunskaper och erfarenheter av franska förhållanden skapade mycket goda förutsättningar i kontakterna med den franska importföreningen, Syndicat des importateurs français de bois du Nord des ports français, och han deltog aktivt i deras sammanträden när det var frågor som var särskilt svårbemästrade i de fransk-svenska relationerna, som t.ex. frågor om ändringar i kontrakt.²⁸

Vid sidan av sina affärsverksamheter fick Nordling också ett mer officiellt uppdrag när han år 1896 blev utnämnd till svensk konsul och sedermera generalkonsul i Paris. Men redan år 1884, när en av döttrarna föddes, hade Nordling börjat arbeta på det svenska konsulatet. I födelseboken står det antecknat att han är konsultssekreterare. Vid dopen av de tidigare barnen var hans titel bokhållare. Från år 1887 står han antecknad som vicekonsul i församlingens födelsebok.²⁹ Under åren i Paris kom Nordlings familj att växa. Sammanlagt fick makarna Nordling sju barn, fyra flickor och tre pojkar under åren 1879 till 1893.³⁰ I samband med att Nordling utnämndes till generalkonsul 1896 skrevs han och hans familj ut ur församlingen i Paris och i stället inskrevs de i Storkyrkoför-

samlingen i Stockholm i det s.k. Diplomathäftet.³¹ Det innebar dock inte att Nordling flyttade tillbaka till Sverige, utan det är sannolikt så att det var vid detta tillfälle som han flyttade från sin tidigare Parisadress till Neuilly-sur-Seine.

Nordling var inte den ende som aktivt bidrog till att stärka relationerna mellan de svenska exportörerna av norrländska trävaror och de franska importörerna. När den svenska Sågverks- och Trävaruexportföreningen grundades år 1875 inrättades en särskild expertinstitution, vars uppgift var att bistå importörerna av trävaror från Sverige. Den först anställd var dock inte svensk utan den norske grosshandlaren Johannes Eyde, som från år 1883 var inskriven i den svenska församlingen. Eyde var född i Bergen. Han hade före sin ankomst till Paris varit bosatt i Gent i Belgien.³² Han hade stora erfarenheter och kunskaper om den norska trävaruindustrin, men han hade också gjort omfattande resor i Norrland för att lära sig mer om den svenska trävaruindustrin. Där hade han också knutit kontakter med svenska trävaruexportörer. Hans insatser för den svenska trävaruindustrin uppfattades av Sågverks- och Trävaruexportföreningen som mycket värdefulla, vilket framhölls upprepade gånger i deras styrelseberättelser. Eydes huvuduppgifter var, liksom senare Nordlings, att bistå importörerna i Frankrike och Belgien när de framförde klagomål rörande enskilda laster av trävaror från Sverige. Eyde innehade denna anställning fram till år 1888. Han flyttade sedan tillbaka till Sverige och bosatte sig på Fårö, som var hans hustrus födelseort.³³

Hans efterträdare blev Ernst Albert Zetterlund, som upprätthöll samma anställning för Sågverks- och Trävaruexportföreningen fram till sin död år 1909. Hans arvode uppgick till 9 000 francs per år.³⁴ Zetterlund var ursprungligen från Stockholm, född i Hedvig Eleonora församling 1849. Zetterlund kom till Paris år 1888 närmast från Gävle, men inom ett år åkte han tillbaka till Sverige och Sundsvall för att återigen

återkomma till Paris år 1890.³⁵

Under den korta tiden i Sundsvall-distriktet arbetade han som kontorschef vid en av de äldsta ångsågarna, Mons ångsåg i Sköns församling, som hade grundats redan år 1851 av Friedrich Bünsow.³⁶ Från fransk sida var man uppenbarligen mycket belåten med Zetterlunds insatser, eftersom han tilldelades den franska hederslegionen.³⁷ Vid sidan av sin verksamhet i Frankrike arbetade Zetterlund också med motsvarande frågor rörande trävaruexport från Sverige till andra länder, som Belgien, Spanien, Portugal och Storbritannien.³⁸

En annan svensk som stod Nordling nära var Carl Fränckel.³⁹ Fränckel hade en lång erfarenhet av den svenska trävarubranchen, dels som agent för Kramfors AB i Paris, dels som egen företagare.⁴⁰ Fränckel kom också att bilda ett bolag tillsammans med Nordling, Société Nordling-Franckel et Cie. Företaget var en föregångare till det tidigare nämnda cellulosaföretaget som Nordling startade 1908.⁴¹

Annuaire-almanach du commerce nämner också några andra svenska företagare i trävarubranchen. Norrbottningen Johan Christofer Norlin, som var född i Luleå 1851, skrevs in i den svenska församlingen i Paris 1887. Han hade utvandrat från Kungsör i Västmanland. I Paris grundade han först en trävarufirma med en fransk partner. Firman hette Norlin, Farson et Cie. Den upplöstes dock 1895.⁴² I stället startade Norlin en ny firma i sitt eget namn, som fick namnet C. Norlin et Cie, som var inriktad på såväl trävaror som järn, "commission en bois, fer". Startkapitalet uppgavs vara 30 000 francs.⁴³ Några år senare flyttade Norlin vidare till Hamburg. I Hamburg skrevs han in i det svenska konsulatets nationalitetsmatrikel den 6 februari 1899.⁴⁴ I Hamburg stannade Norlin några år. I nationalitetsmatrikeln sägs ingenting om vad Norlin arbetade med i Hamburg, men det går väl att anta att han verkade inom samma bransch. Därefter återvände han till Paris 1903, då han åter skrevs in i den svenska församlingen. Hans nya

adress var rue de l'Abbé de l'Épée i det femte arrondissementet, beläget på den vänstra Seinstranden.⁴⁵ Strax efter återkomsten till Paris återupptog Norlin sin affärsverksamhet; en verksamhet som fortsatte fram till hans död 1911. I död- och begravningsboken har prästen antecknat att Norlin befann sig i Nizza vid dödstillfället och han begravdes där.⁴⁶

En ytterligare svensk med anknytning till norrländsk trävaruindustri var Fredrik Adolf Noël. Han började sin karriär på kontoret på Sprängsvikens ångsåg i Kramfors. Han hade sedermera blivit delägare i ångsågen, sedan en av de tidigare ägarna dragit sig ur. För Noël var dock delägarskapet i ångsågen ett stort misslyckande, då sågen gick i konkurs år 1876, varefter han flyttade till Stockholm år 1877. I Stockholm återtog han sin gamla yrkestitel, handelsbokhållare, efter att han under en kort tid som delägare i Sprängsvikens ångsåg hade kallat sig grosshandlare. Efter några år i Stockholm upptog Noël en ny karriär, när han utvandrade till London i augusti 1881. Där, liksom i Frankrike, fanns det goda utsikter att dra nytta av de erfarenheter Noël hade fått genom sitt arbete inom svensk trävaruindustri. Även Noël's namn förekommer i historien om den Svenska Trävaruexportföreningen, som ett exempel på olika utländska finansiärer av den norrländska trävaruindustrin, när han tillsammans med norrmannen Thomas Thiis satsade pengar i Sprängsvikens ångsåg.⁴⁷

Första gången Noël's namn möter oss i den svenska församlingens är i inflyttningslängden år 1896, där det står antecknat att han inflyttat från London.⁴⁸ Hans yrke var enligt samma källa, handlande. Noël och hans familj slog sig ned vid rue Greffulhé i 8:e arrondissementet. Senare flyttade han till Asnières, nordväst om Paris, och i stället kom han att använda den tidigare lägenheten som kontor till den nystartade firman.⁴⁹ Noël's affärsverksamhet i Paris kom nu att ägnas en helt annan bransch än tidigare. Enligt den redovisning som finns i *Annuaire-almanach du commerce* år 1900, som upptog

olika näringsidkare i Paris, var han numera generalagent för spisar (agent général des foyers).⁵⁰

Sammanfattning

I den här uppsatsen har jag visat hur den norrländska trävaruindustrin genom sin etablering i Frankrike under slutet av 1800-talet fick avsättning för sina produkter. Frankrike var under denna tid den näst största marknaden för svenska trävaror i Europa efter Storbritannien. Det fanns därför mycket goda skäl hos trävaruexportörerna i Sverige, dels enskilda företag och dels Sågverks- och Trävaruexportföreningen att bygga upp väl fungerande exportkanaler. Det förefaller också som om det var mycket viktigt att de enskilda individerna hade förankring i Norrland. Det var nödvändigtvis inte så att de behövde ha sina rötter i Norrland, men det var vanligt att de under någon tid hade arbetat i ett norrländskt trävaruföretag. Expansionen följde två skilda mönster. Dels var det svenskar som antingen grundade egna företag eller så var de agenter för enskilda företag inom den norrländska trävaruindustrin. De erfarenheter och kunskaper som dessa "träkarlar" hade med sig till Paris hade de inhämtat i företag som t.ex. Skönviks sågverk, Strömnäs AB, Ramviks Sågverks AB, Graningeverken, Mons ångsåg, Kramfors AB och Sprängsvikens ångsåg.

Noter

- 1 Den här uppsatsen har tillkommit som ett litet sidospår i min forskning om svensk migration till Paris 1870–1914, där jag håller på och skriver en bok som jag preliminärt har kallat Vägen till Metropolis. Svensk migration till Paris 1870–1914.

- 2 *Svenska Trävaruexport under hundra år*. Utg. Ernst Söderlund. Stockholm 1951, s. 65.
- 3 *Ibid.*, s. 55, 61–62, 139 och 151.
- 4 Guy de Faramond, "Des relations commerciales inégales des origines à 1914", i Battail, Marianne & Jean-François (red.), *Une Amitié Millénaire. Les relations entre la France et la Suède a travers les ages*. Paris: Beauchesne, 1993, s. 372.
- 5 Enligt inflyttningslängden inflyttade Hemberg den 31 maj 1887. SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. In- och utflyttningslängd 1883–1920. Vol. 1.
- 6 Citerat i Bengt Strömberg, "Svenska Sofiaförsamlingen i Paris 1859–1913", i *Svenska Sofiaförsamlingen i Paris. Jubileumsskrift 1626–1976*. Redaktionskommitté: C.G. Bjurström m.fl. Ystad 1976, s. 114. Jfr Tor Andræ, *Nathan Söderblom*. Uppsala: J.A. Lindblads förlag, 1931, s. 172. Olle Nystedt, *Nathan Söderblom. En levnadsteckning*. Stockholm 1931, s. 69–70. Stina Palmborg, *Nathan Söderblom. Märkliga människor*. Stockholm 1948, s. 43.
- 7 *Nordisk familjebok*. UGGLEUPPLAGAN. Stockholm 1917, s. 841. Han gifte sig år 1890 i Paris med en fransyska. Se SVAR. Svenska kyrkans arkiv. Svenska församlingens i Paris arkiv. Lysnings- och vigselbok 1880–1899. E 3, s. 13.
- 8 Erik Sjöstedt (red.), *Sverige kring Eiffeltornet*. Stockholm 1889, s. 22.
- 9 Strömberg 1976, s. 115.
- 10 Anna Söderblom, *På livets trottoir. Några minnesanteckningar*. Lund: Gleerups, 1948, s. 211.
- 11 Raoul Nordling (1882–1962) var affärsman och generalkonsul i Paris 1926–58. Inför Paris befrielse år 1944 räddade han 4000 politiska fångar från deportering till Tyskland. Han bidrog vidare till att Paris undgick förstörelse genom att förmedla eldupphör mellan den franska motståndsrörelsen och tyskarna och genom hänvändelser till den tyske kommandanten Dietrich von Choltitz. Nordlings memoarer *Mannen som räddade Paris* utkom postumt 2004. Nordling har gestaltats av Orson Welles i filmen *Brinner Paris?* (1966).
- 12 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Födelse- och dopbok 1877–1879, s. 2.
- 13 Archives de Paris. Registres d'actes d'état civil (1860–1902). Mariages, 17e arr. 6.8.1878. SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Husförhörslängd 1878–1901, s. 53. Enligt anteckningarna i husförhörslängden skulle Nordling ha skrivits ut från Njurunda redan 1874, men i hemförsamlingen finns inga sådana anteckningar. Där

- står det i stället 23 maj 1881.
- 14 *Sveriges statskalender*. Stockholm: P.A. Norstedts Förlag, 1881, s. 201. Om verksamheten se *Archives commerciales de la France*, 10.6.1893.
 - 15 Bygdén, Leonard, *Hernösands stifts herdaminne*. 2. Uppsala: Almqvist & Wiksell 1923.
 - 16 SVAR. Födelse- och dopbok för Stigsjö församling 1824–61, s. 102.
 - 17 SVAR. Härnösands domkyrkoförsamling. Husförhörslängder 1861–70, s. 127. Demografiska databasen. Njurunda. Id 853003164.
 - 18 Demografiska databasen. Njurunda. Id 853003164.
 - 19 Hvar 8 dag, s. 738.
 - 20 Long flyttade senare under sin levnad tillbaka till Sverige, där han verkade som språklärare i Stockholm enligt uppgifter i Rotemansarkivet.
 - 21 Den mest sannolika uppgiften härstammar från Hvar 8 dag, s. 738, där det anges att Nordling flyttade till Paris 1878.
 - 22 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Husförhörslängd 1878–1901, s. 53. SVAR. Folkräkningen 1880. Västernorrlands län.
 - 23 *Archives commerciales de la France*, 10.6.1893.
 - 24 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Död- och begravningsbok 1880–1899, s. 10. *Sveriges statskalender* 1881. Stockholm: P.A. Norstedt & söner, 1881, s. 94.
 - 25 *Archives commerciales de la France*, 10.6.1893.
 - 26 Nils Henrik Qvist, *Ådalen*. 2. Stockholm 1946, s. 188.
 - 27 *Svenskt biografiskt lexikon*. Stockholm 1991, s. 400–401.
 - 28 *Svenska Trävaruexport under hundra år*, s. 134.
 - 29 Enligt *Sveriges statskalender* blev Nordling först 1892 vicekonsul. Se *Sveriges statskalender*, 1893. Stockholm 1892, s. 95.
 - 30 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Födelse- och dopbok 1880–1899.
 - 31 Rotemansarkivet.
 - 32 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Husförhörslängd 1878–1901, s. 17.
 - 33 Ibid.
 - 34 *Svenska Trävaruexport under hundra år*, s. 132–134.
 - 35 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Husförhörslängd 1878–1901, s. 90.
 - 36 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Husförhörslängd 1878–1901, s. 90. Demografiska databasen. Skön. Pnr 849002497.
 - 37 Archives Nationales. Databasen Leonore. Réponse no 50 (LH/

- 2766/28).
- 38 *Hvar 8:e dag*, nr 31, 1909, s. 495.
- 39 *Svensk biografisk handbok*. Stockholm 1925, s. 232.
- 40 Paul Burchardt, En annan tid. Kramforsdisponenten Paul Burchardts minnen. Fem handskrivna volymer. Renskrivna av Anita Lundkvist på SCA. Kommenterade av Bertil Haslum, SCA. <http://www.adalen.org/dokument/dokfolk7.pdf>.
- 41 *Archives commerciales de la France*, 1.4.1908, s. 415.
- 42 *Archives commerciales de la France*, 28.12.1895, s. 109.
- 43 *Archives commerciales de la France*, 17.7.1897, s. 885.
- 44 SVAR. Konsulatarkiv. Hamburg. Nationalitetsmatrikel 1896–1900, s. 138.
- 45 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Inflyttningslängd, s. 26.
- 46 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Död- och begravningsbok 1899–1914, s. 16.
- 47 Svenska Trävaruexport under hundra år, s. 121.
- 48 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. In- och utflyttningslängd 1883–1920, s. 16.
- 49 SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Församlingsbok 1901–1926, s. 84.
- 50 *Annuaire-almanach du commerce*. Didot-Bottin 1900. Paris, vol. 1. 1900. Noël avled i Paris år 1904. Se SVAR. Svenska församlingens i Paris arkiv. Död- och begravningsbok 1899–1914, s. 7.

LAILA ELIASSON

Elias Petter Sundqvist

En blivande folkskollärares dagbok

I november 2010 hände något mycket trevligt i mitt arbete som museiintendent, en dagbok som tillhört folkskolläraren Elias Petter Sundqvist blev, efter att ha varit utlånad till Västerbottens museum i 45 år, återbördad till museet i Vilhelmina. Med stor iver började jag försöka tyda hans anteckningar, vilka han skrev nästan dagligen (ibland flera gånger om dagen) mellan den 28 september 1865 och annandag jul 1869. Han var då 17–21 år gammal.

Dagboken gav mig också anledning att plocka fram Nils Erikssons publikation från 1972 om Vilhelmina kommuns skolhistoria, i vilket det finns en intressant skildring av Sundqvists liv. I den berättelsen finns även utdrag ur en annan av hans dagböcker, från perioden 1895–1904. När han skrev den var han i 40-årsåldern och arbetade som lärare i Vilhelmina socken.

Med tanke på den dagbok som nu återlämnats till Vilhelmina museum känns det relevant att ännu en gång lyfta fram delar ur Nils Erikssons berättelse och varva den med avsnitt ur den dagbok Sundqvist skrev på 1860-talet, under en tid då han bland annat studerade i Härnösand.

För att göra dagboksanteckningarna mera lättlästa har jag valt att skriva ut orden där Sundqvist använt sig av egna förkortningar, exempelvis "m.t.b", "m.n.b", "m.d.l" vilka betyder "mår temligen bra", "mår någorlunda bra" och "mår dåligt". Han roade sig även med att ibland skriva med hemligt

Sundqvist 65 år gammal. Foto: Vilhelmina museum.

tecken eller att kasta om bokstäverna i en del ord och meningar så att de vid första anblicken verkar helt obegripliga, men i de fall jag lyckats tyda innehållet skriver jag det korrekta ordet/meningen inom parentes. Då han ofta låtit bli att sätta punkt och komma mellan meningarna har jag i vissa fall valt att själv göra det för att få ett flöde i texten och underlätta för läsaren att förstå helheten. I övrigt har jag försökt att så noggrant som möjligt återge hans ordval och stavning. Det man ska ha i åtanke när man läser hans dagbok är att den tillkommit under en mycket speciell tid i Norrlands historia, en period med osedvanligt sträng kyla och svår missväxt.

Så här börjar Nils Erikssons beskrivning av den blivande skolläraren:

Elias Petter Sundqvist föddes i Fjällsjö socken i Ångermanland den 18 mars 1848. Hans föräldrar var torparen Elias Eriksson och hans hustru Märta, född Nordin. Föräldrarna var fattiga och den unge gossen växte upp i torftighet och fick många gånger under nödåren på 1850-talet stilla sin hunger med barkbröd. Tidigt lärde han sig läsa, så att han redan vid fyra års ålder på ett husförhör kunde avlägga sitt första läsprov. Vid åtta års ålder kunde han sin katekes och Roos bibliska historia som ett rinnande vatten. Vid tretton års ålder utskrevs han ur folkskolan med de bästa vitsord. Sedan han konfirmerats deltog han i jordbruksarbete, dels i hemmet och dels hos grannarna, tills han vid 17 års ålder den 28 augusti 1865 inskrevs vid Härnösands seminarium för att utbilda sig till folkskollärare. Som nämnts var föräldrarna fattiga, varför reskassan utgjordes endast av 10 kronor samt några skålpund av mor Märtas hopsparade ost och smör.

När han kom till Härnösand uppsökte han sin där boende faster i hopp att få bo hos henne, men detta hopp slog fel, då hon icke hade mer än ett litet trångt rum att själv bo i. Efter ivrigt sökande lyckades han att på Östanbäcksgatan hos fiskar Sjöström finna ett litet vindsrumsrum, och där han, sedan mors smör och ost tagit slut, även kunde få kost. Glad i hågen började han nu med outtröttlig iver sina studier. Men vid mitten av vårterminen insjuknade han av överansträngning och det för honom ovana stillasittandet (s. 96–97).

När man nu läser Sundqvists egna anteckningar i dagboken framgår det tydligt att det inte enbart var de krävande studierna och stillasittandet som gjorde honom sjuk, utan den kanske främsta orsaken var att han så ofta frös och kände en ständig oro för att få pengarna att räcka:

År 1865

September

28 Börjar äta (äta) frukost hos Sjöström.

29 mycket kallt, jag fryser kl 6 förmiddag. Läser om Bråk kl. 8 förmiddag. Börjar bli hungrig... En eldsvåda mellan kl. 8-9 eftermiddag. Teaterhuset i aska. Intet blir läst för mig.

Oktober

6 Steg opp när det var så mörkt att jag måst begagna jus. Regn kl. (?) förmiddag dito kl. 4 eftermiddag. Har lof eftermiddag. Jag varitt till skollan och läs på blind kartan. Fryser, ont i ett finger.

26 Half mulent. Gråkalt – jag mår bra kl.8 förmiddag, har lång och svår lexa i dag att läsa opp. – Börjar snöa ½ 9 förmiddag, slutar genast. Får baklexa på Natturläran B. Kl. är ½ 7 eftermiddag har gjort mig en brasa. Var oppe till kl. 11 eftermiddag.

November

21 Mår temligen bra men grufvar för Sverige i dag ty jag har brukat all makt men jag är ej säker ändå att kunna det. Mulent kl. 8 förmiddag. Bra vär. Det gick bra mäd Sverige ty det var flera som kunde det sämre och därför fick läsa det en gång till. Börjar få hosta och sår i bröstet.
+2

December

2 Hurrande väder, blir dålig på aftonen.

3 Klart, är dålig, ligger kl. 11 förmiddag.

År 1866

Februari

4 Bra vär. Mår ej bra, hufvudverk rysningar af frossa.

6 Mulent. Ligger hela dagen, har hufvudverk och ont i halsen. Har ej ätit nåt sen kl. 2 eftermiddag den 5 (februari) och till kl. 6 eftermiddag i dag.

15 Varit till H. (Härnösand?) Hr Dock (doktor) Lenström. Fått recept att intaga en matsked anvar timma. Snöar.

25 Mulent, snöar litet. Mår temligen bra men är vinglig och svag kl. 1 eftermiddag.

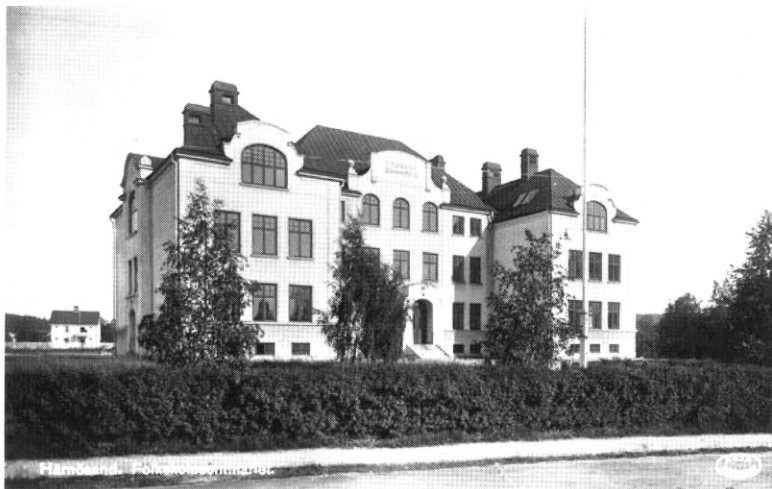
28 Halfklart. Mår temligen bra kl. 8 förmiddag. Har gått ganska bra med läsningen ehuru jag grufvarde att det skulle blifva svårt. Warit opp till Recktor Wagenius och omtalat mina ekonomiska omständigheter, fick ålan (låna) 15 Gulden.

Ur dagboken den 27 februari:

Mulent. mår temligen bra men jag plågas öfver penningbristen så att jag är nästan sjuk och jag vet ej hvart jag skall få några penningar.

Ack, om jag alldrig hade gifvit mig hit!

27 Mulent. mår temligen bra
men jag plågas öfver penning-
bristen så att jag är nästan
sjuk och jag vet ej hvart jag
skall få några penningar.
Ack, om jag alldrig
hade gifvit mig hit!

Folkhögskoleseminariet i Härnösand. Foto: Länsmuseet Västernorrland.

I Nils Erikssons redogörelse hade Sundqvist vid besöket hos rektorn beslutat att åka hem på grund av en obetald skuld till värden Sjöström på 20 kronor (notera att Sundqvist själv skriver att han lånade "15 Gulden" den 28 februari), en skuld som han inte såg sig ha någon möjlighet att betala. Så här skriver Eriksson: "Rektorn ville nu veta orsaken till detta överraskande beslut. Då han fick höra, att det endast gällde 20 kr, tog han genast upp beloppet ur sin plånbok och lämnade Sundqvist i det han sade: 'Lämna Sjöström dessa pengar, så blir han nöjd. Du får betala mig, då du får stipendierna.' Detta var första men ej sista gången rektorn öppnade sin plånbok för att bistå Sundqvist. Rektorn sade nämligen till honom: 'Då du kommer i knipa, så kom till mig.'" (s. 97.)

Möjligen bistod rektor Sundqvist flera gånger med pengar men tydligen inte tillräckligt för att dämpa hans återkommande oro för att klara uppehållet. Flera gånger under vårtermi-

nen 1866 skriver Sundqvist i sin dagbok att han mår dåligt på grund av pengabekymmer:

Mars

1 Klart, kallt, mår bra fast jag ej kan läsa någonting af bekymmer för det ekonomiska.

April

27 Klart, mår temligen bra $\frac{1}{2}$ 8. Har för rasande mycket att läsa idag. Franckrike, Norge till Christiansand stift och Christina och repetation och Ullrika Eleonora ånyo jemte en del af Cirkelen att göra reda för. Förstås. Fick göra om Cirkelen och Norge. Fått bref från n.n. förstås. Mår ej fullt bra. Är SgnÄgils (ängsligs) för pengar till slutet af termin.

Maj

28 Mulet. Regn. Mår dåligt ty jag fick så lite pengar i går.

31 Klart bra vär, mår dåligt för pengar förstås.

I juni, efter vårterminens slut åker Sundqvist hem och enligt Eriksson (s. 97) deltar han då i flottningsarbete mot en timpenning på 14 öre och under slåttertiden skall han ha gjort dagsverken hos bönder för 75 öre per dag. I dagboken finns inga anteckningar för juli månad, som kan bekräfta uppgifterna. Den 25 augusti skriver han emellertid i dagboken igen och konstaterar då att hans dåliga ekonomi inte tillåter honom att fortsätta studierna under hösten: "Halfklart mår ej rab (bra) ty jag får ej resa till Hernösand för pengarnas skull. Är hemma hässjar om. For åt Bror N. Lat idag".

Under hösten som följer beger han sig till olika personer och hjälper till med byggnadsarbete, plöjning, harvning, tröskning m.m. Från mitten av oktober 1866 till maj månad 1867 håller han tidvis skola i byarna Wängeln och Mårdsjö. Det är nu det stora nödåret 1867 och i dagboken kommenterar

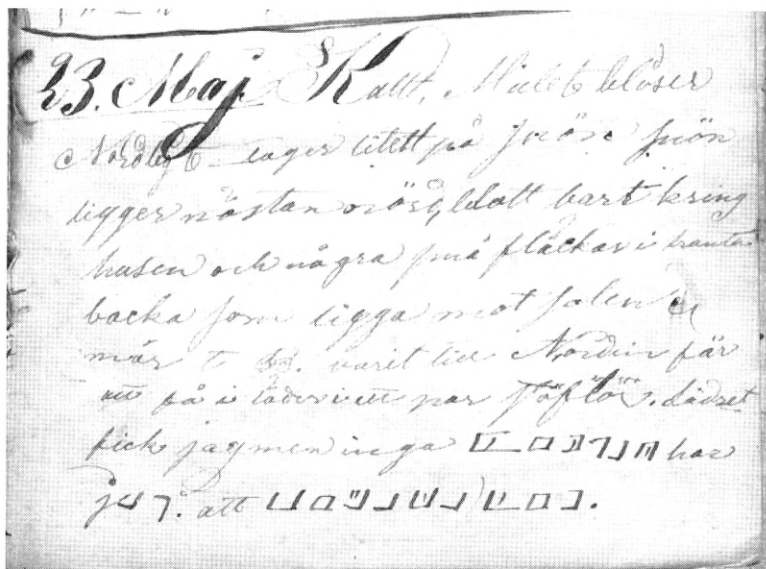
han lite nu och då den kylslagna våren:

Maj

21 Snö, mulet, blåser kraftigt vestligt..... Hu! Hvad jag fryser. Det är så kallt, så kallt, jag fryser, den 22 maj, märck den 22 så kallt är det idag. Det blåser så det går genom både ben och kött. Ja genom allt som har organen till lif ex.zettera.

Här ett avsnitt i dagboken där han använder hemliga tecken:

23 maj. Kallt, Mulet blåser Nordligt – Tager littet på snön snön ligger nästan orörd, blott bart kring husen och några små fläckar i branta backa som ligga mot solen. Mår t. B (temligen Bra). Varit till Nordin för att få i läder i ett par stöflar. Lädret fick jag men inga (pengar) har j(ag) att (betala med).

I början av juni skall han, enligt Nils Eriksson, ha börjat i bolagsarbete med reparation av stenkistor och stensprängning för timmerflottningen i Wängelån. Han skall även ha deltagit i flottningsarbetet (s. 97). Här är några av hans egna dagboksanteckningar från juni månad:

År 1867

Juni

6 Stundom mulet stundom klart men ej särdeles gott väder. Varit på örnbnet (bröten) i forsen hela dagen, 12 tim. Mår temligen bra.

11 På morgonen till bröten, på eftermiddagen till dammbygget. Mår temligen bra.

23 Arbeta i qvarnforsen. Regningt på morgonen. Mår temligen bra men har ont i ena foten och har blifvit stucken med ett hakskaft under ena ögat.

Från juli månad 1867 finns inga dagboksanteckningar men i slutet av augusti återupptar han skrivandet. Tydligt har han genom sommarens arbete inbringat en del pengar, för den 24 lämnar han hemmet för att försöka återuppta studierna i Härnösand. Enligt Nils Eriksson (s. 97) hade han dessutom lyckats låna 70 kr av ett par släktingar innan avfärden. Den 27 augusti nödåret 1867 kommer han då fram till Härnösand där han åter inkvarterar sig hos Sjöström. De sista dagarna i augusti måste han göra tentamen för att bli godkänd för fortsatta studier. Den 30 augusti skriver han i dagboken:

Opp till Notarien och tenterar men får varken ord eller avsked, utan måste dit en gång till. Mår dåligt, men jag funderar på att om jag blir kuggad så skall jag genast begifva mig härifrån till någon Skogsskola.

Nu gick tentamen emellertid bra och han beviljades plats i andra klassen vid seminariet. Nu börjar en tid med mycket

studier. Teoretiska ämnen så som matematik, geografi, kyrkohistoria och allmän historia, varvas med praktiska ämnen som exempelvis trädgårdslära, teckning, sång och gymnastik. Precis som under det första studieåret innebär den tuffa studietakten och den kalla bostaden att han ganska ofta klagar på kylan och hälsan i sin dagbok:

År 1867

Oktober

4 Mulet, temligen kallt. Ha ont i händerna så rasande. Mår dåligt. Lof hela dagen.

31 Klart, kallt. Är ganska dålig. Uppsteg kl. 4 förmiddag men sedan jag klätt mig och läst en stund måste jag gå och lägga mig och låg till 10 då jag åter uppsteg och sedan stundom legat, stundom varit oppe. Ganska dålig kl. 5 eftermiddag.

November

29 Klart, kallt. Är hemma i dag, har hufvudverk. Räknar i eqvationslära, fryser om fötterna. Säng $\frac{1}{2}$ 10.

December

4 Klart, ej så kallt som i går. Mår temligen bra förmiddagen. Har hufvudverk eftermiddagen. Har mycket att göra helst med Allmänna Historien. En konsert för de nödlidande i norrland hålles i musiksalen kl 7 eftermiddag.

11 Mulet, snö litet, gått bra i dag men i morgon blir det verre allmänna historia så rasande mycket att repetera. Men det får gå som det går kan jag tänka, och så undan för undan. Mår bra. Jag fryser ty det är så kallt här inne och jag har ej något att elda med och då får jag nog frysa. Lof för gymnastik kl. $\frac{1}{2}$ 7- $\frac{1}{2}$ 8 eftermiddag, det är bra. Säng kl.10 eftermiddag.

I januari 1868 säger han upp kosthållet där han bor och beslutar sig för att "hålla mig en spisning sjelf". I övrigt fortsätter vårterminen som den föregående, krävande studier varvas med återkommande förkylningar och trötthet. Ytterst sällan är han ute och roar sig eller unnar sig en ledig dag, men ibland händer det:

År 1868

Maj

20 Onsdag, vackert väder. Mår temligen bra. A-zon bjöd på dotid (=toddi/toddy?) på Rosenbäck, sedan träffade jag Herr Dahl och han bjöd på sexa. Hemkomst kl. 11. Ingenting läses.

Under sommaren 1868 håller Sundqvist skola i Ramsås. Undervisningen varvas med fiske och trevliga vistelser på några fäbodas i närheten av Ramsås. På fäbodarna ägnar man sig friskt åt roliga lekar och trevligt umgänge. Det är förmodligen också här han lär känna sin blivande hustru, Märta Sjöberg. Kanske är det intresset för henne som gör att han även beger sig upp till fäboden första helgen i september, då en ny termin börjat vid seminariet. Det är under de här månaderna som vi för första gången får möta en lekfull och gladlynt lärarkandidat:

Juli

16 Thursdag, klart utmerkt väder. Mår temligen bra. Kl. 10.57 brinner norr i breget, på afton ut och fiskade: 5 åral (ålar), och 4 arobrar (aborrar), en gädda hoppade i ekan sjelf.

19 Söndag, mulet, litet regn. Hos E. Nilsson, långsamt kl 11 förmiddag. På aftonen till fäbodarna och der var festgil (festligt) förståss, säng hos rämat (Märta) Sjöberg till mig.

Augusti

30 Söndag. Vackert väder. Mår ganska bra. Hela dagen i fäboderna, på qvällen lekar från kl. ½ 10 eftermiddag till kl. ½ 1 förmiddag. Säng då.

September

5 Lördag, klart. Opp kl ½ 6 förmiddag. Läser fysik, går temligen bra, mår temligen bra. Varit omflyttning i klassen. På aftonen reste Starrin och gaj till Smar-så-äfobredan (...och gaj till Ramsås fäboderna). Der var treffligt.

6 Söndag. På ofvannämnda ställe, på aftonen till Hernabärg(?)fäboderna som hastigast. Dagen föregick under lekar och munterhet.

Så slutför Sundqvist sitt tredje läsår vid seminariet och får lördagen den 5 juni 1869 hämta sina slutbetyg. Enligt Nils Eriksson (s. 98) fick han högsta betyg i alla läroämnena och i undervisningsskicklighet samt näst högsta betyg i övningsämnena. Tisdagen den 8 juni packar han ner sina saker där han bor och den 9 juni lämnar han Härnösand.

I slutet av juni och början av juli 1869 skriver Sundqvist att han "varit i flottning i Fjellsjö". Under resterande del av sommaren och en bit in på hösten ansvarar han för odlingsarbetet på några nybyggen i Anundsjö för inspektor Dahls räkning. Enligt Nils Eriksson kallades dessa nybyggen för Linde, Malma och Wike men i sin dagbok skriver Sundqvist vid flera tillfällen, mellan den 21 juli och den 8 oktober, att han "Efterser arbetet på Lindom (bör vara det Linde som Eriksson nämner), Malma, Vike, Tågån och Bergsjö-ån". Om arbetet vid Tågån och Bergsjöån även omfattade nyodlingsarbete eller något annat framgår inte av dagboksanteckningarna, men att han har någon form av arbetsledande funktion på de fem platserna är tydligt. Den här sysslan har han ett bra stycke in på

hösten, men den 5 och 6 november skriver han i dagboken att han är "Hemma".

Någon gång under den gångna sommaren/hösten skickar han in en ansökan om en nytillsatt folkskolelärartjänst i Vilhelmina. När han den 8–11 december befinner sig på marknaden i Backe måste han ha varit medveten om att han erhållit tjänsten för därifrån påbörjar han färden mot Vilhelmina, vilken går via Norrnäs, Afvaträsk och Häggås.

Torsdagen den 16 december 1869 anländer han till Vilhelmina prästgård där han stannar ett par dagar. Den 19 december reser han med länsman Rhen till Latikberg där han blir bekant med missionsskolläraren Lindbom. Dagen efter hälsar han på hos "Edman och Nydahl". Antagligen är det Olof Daniel Edman, Vilhelminas förste folkskollärare, och pastorsadjunkten Edvard Reinhold Nydahl som avses. Den senare flyttade till Bjurholm hösten därpå. Dagen före julafton skriver Sundqvist i sin dagbok: "Thorsdag. Klart, kallt men gott är i prestgården och hos länsman". Julaftonskväll är han hembjuden till Nydahl och under juldagen är han i kyrkan vid tre tillfällen och antecknar nattvardsfolket. Lördagen den 26 december skriver han, kort och koncist: "Annandagjul", och därmed slutar själva dagboksskrivandet. Sista bladen i boken består av två sidor med ekonomiska redovisningar för utlägg till "brefbäraren" samt en sida med det tyska alfabetet.

Enligt Nils Eriksson tillträder Sundqvist sin lärartjänst i Vilhelmina den 1 januari 1870. Nyårsafton 1904 går Sundqvist i pension, men i själva verket bara på papperet. I ytterligare 20 år kommer han att vikariera som lärare på olika platser både inom och utom Vilhelmina socken. Exempelvis kom han att tillbringa ett par terminer i Bjurholm och ett läsår i Värmland. När Sundqvist slutligen lägger bort skolkritorna, 76 år gammal, har han verkat som lärare i sammanlagt 54 år. Nu är emellertid inte den här meritlistan komplett ty, förutom läraryrket, var han vice ordförande i kommunalstämman i ett par

I Västerbottens museum finns en bild hämtad ur Sundqvists privata fotoalbum där de fotograferade personerna är utklädda i indiska dräkter. I museets databas står angivet att bilden är tagen i samband med ett föredrag som Sundqvist höll i Chicago den 2 mars 1899. Genom sitt engagemang i missionsföreningen hade han ett missionärskontrakt i Amerika. Foto: Västerbottens museum.

omgångar, godeman för tillsyn över förmyndarnas förvaltning i 32 år, skiftesgodeman i 30 år och under lång tid även ordförande vid vanhävdssyneförrättningar. Eftersom han var religiös var han dessutom med och bildade Vilhelmina missionsförening 1882 där han i över 40 år kom att vara ledamot i styrelsen och föreningens biträdande predikant. Med tanke på alla hans uppdrag var det kanske inte så oväntat att han tilldelades Patriotiska sällskapets guldmedalj "för medborgerlig förtjänst"! (Eriksson s. 98–99.)

Hur han var som lärare är en helt annan historia. Enligt nu levande släktingar var han, precis som många av dåtidens lärare, sträng och inte helt främmande för att använda pekpin-

Bakre raden: Från vänster fru Märta Sundqvist, dottern Jenny Olsson (lärarinna), folkskollärare E.P. Sundqvist. Främre raden till höger: Jennys son Gösta Olsson, som flyttade med sin pappa till Amerika på 1920-talet (Jenny skilde sig 1917). Till vänster om honom antagligen hans fru och barn. Foto: Vilhelmina museum.

nen vid bestraffningar. Av Nils Eriksson får man en annan bild, nämligen den att han "arbetade utan klagan och gjorde sig avhållen av både föräldrar och barn" (s. 98). Kanske är båda påståendena sanna, beroende på vem som berättar.

Det man kan fundera över är ifall denne arbetsmyra överhuvudtaget hade någon form av fritid och privatliv? Ja faktum är att han hade det också. Julafton 1871 gifte han sig med Märta Magdalena Sjöberg från Säbrå och tillsammans med henne fick han fyra barn, två flickor och två pojkar: Petrus Elis Emanuel f. 1873, Märta Jenny Elisabet, f. 1874, Katarina Eufrosyna Fausta f. 1876 och John Andreas Tibertius f. 1886.

I byn Skansholm vid Malgomajsjön byggde de ett hus där han även ägnade sig åt odling under sommarmånaderna. Faktum är att han genom sitt idoga odlingsarbete tilldelades ett premium år 1910. Den 20 oktober 1929 gick Elias Petter Sundqvist ur tiden, 81 år gammal.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Länsmuseet Västernorrland
Museets bilddatabas.

Riksarkivet, SVAR
Inflyttningslängd Bjurholms socken 1870.

Vilhelmina museum
Dagbok efter Elias Petter Sundqvist, åren 1865–1869.

Västerbottens museum
Museets bilddatabas.

Tryckta källor

Eriksson, Nils. *Vilhelmina kommuns skolhistoria*. Järna 1972.
Gavelin, Karl-Erik. *Vilhelminaborna –1920, del 1–2*. Åsele 2001.

Muntliga källor

Karin Lind, Stockholm. Barnbarns barn till Elias Petter Sundqvist.

LARS-GUNNAR OLSSON

Landshövding Ramse får skulden när ryssarna år 1714 bränner Umeå

Nu är det den 18 september. Det är lördag och klockan har ännu inte blivit mer än fem på morgonen. Ändå är landshövding Anders Erik Ramsay – eller Ramse som han kallade sig – redan uppstigen. Han skriver på ett meddelande till Kungl. Maj:t; ett expressmeddelande. Alldeles nyss har han nämligen nåtts av ett mycket förskräckande – men alls inte helt oväntat – besked: Fienden har dagen innan gjort ett strandhugg på Holmöarna. Och nu befinner sig deras galärmada på väg in mot Umeå. Ramse vill att krigsledningen i Stockholm omgående ska få besked om vad som håller på att hända. Han upprepar sin begäran om mer vapen och ammunition; En begäran som han framfört praktiskt taget vid varje kontakt han haft med Kungl. Maj:t; sedan han för knappt ett år sedan anlände till Umeå för att axla ansvaret som Västerbottens landshövding. Någon förstärkning har han hittills inte fått. Nu är det allvar – men i praktiken uppenbarligen för sent.

Den 18 september 1714 klockan 05.00 nås Ramse av information om att ryssen landstigit på Holmöarna. I ett brådskande brev till Kungl. Maj:t förklarar han sin besvärliga belägenhet. Umeås försvarare behöver gevär, krut och ammunition!

Nu Klåckan 5 i mårgonstunden feck Jag kundskap, det fienden med sine Galleyer och båtar anlönt til Holmön,

och der upstigit, warandes wi sålunda här å orten ingen stund säker för hans landsstigning, helst som Capitein [Carl] von Frischen med sin Fregat [Ruschenfelt] har afseglat för två weckor sedan med Assessor, Frisius [Johan Henrik Frisius, överkrigskommissarie för den finska armén] åt Brahestad, och wi sålunda lämnade utan alt beskyd til siös. Jag beklagar här wid det att Jag intet äger mera än 12 kulor til man, der Jag likwäl ofta tilförande påmint om ammunition. Förblifwer intil min död, Eders Kongl. Maj:ts Underdånigste och troplichtigste tienare och undersåte.

And E Ramse, Umeå den 18 sept 1714.

Det *Stora nordiska kriget* är inne på sitt fjortonde år. De första årens stora svenska framgångar hade, sedan förlusten vid Poltava 1709, vänts till idel motgångar. Sedan i februari, och debaclet vid Storkyro, har Finland i praktiken hamnat i händerna på den ryska tsaren Peter den store och Sveriges kung, Karl XII, befinner sig på flykt i Turkiet.

Risken för ett ryskt anfall över havet hade blivit allt mer överhängande och sedan ryssarnas flotta börjat avancera norrut längs den finska kusten, har Ramse höjt beredskapen. Vaktposter är utplacerade runt staden och ute vid Umeälvens mynning. Däremot har han inte funnit det nödvändigt med någon särskild vaktstyrka ute på Holmön; sedan ett par månader tillbaka har ju fregatten Ruschenfelt och två bestyckade kronoskärbåtar funnits på vakt där ute i Kvarken. Att han lämnat Holmöarna oskyddade skulle dock snart visa sig vara ödesdigert – särskilt mot bakgrund av att Ruschenfelt någon vecka tidigare skickats på uppdrag till Brahestad i Finland.

Rysk flotta går mot Västerbotten

En rysk flotta lyckades därför under fredagen den 17 september 1714 osedd genomföra ett strandhugg på Holmöarna, varvid ett flertal personer tillfångatas. Efter övernattnings vid Bjuren styr den ryske generalen Alexander Golowin sin eskader i riktning mot Umeå.

Vid sextiden på lördagmorgon den 18 september slog rysarna till. Tio stora och elva något mindre galärfartyg samt ett flertal smärre båtar av varierande slag gick in i Umeälven. Totalt uppskattas bemanningen ha utgjorts av minst 1200 man – kanske så mycket som 2000 man. De två beväpnade kronoskärbåtar som försvarar älvmyningen utgör egentligen inget praktiskt hinder. Och när de först landstigna ryska soldaterna – uppskattningsvis 450–600 man – når fram till staden finner de den öde. Umeås försvarare är då redan på flykt. Den ryska fienden möter således inget som helst motstånd. Under eftermiddagen kan de därför helt ostörda plundra borgarnas hus och senare på kvällen sätta alltsammans i brand. Endast kyrkan och residenset skonas. På söndag morgon återstår bara för ryssarna att ta sig an köpmännens handelsskutor som ligger fullastade vid kaj, innan befälhavaren Golowin beordrar sin armada att återvända till Vasa.

Fienden intar en övergiven stad

Hur kunde det komma sig att ingen stod upp för Umeå stads försvar? Ett ojämnt styrkeförhållande samt ett besked från rikets krigsledning om att inte riskera förluster blev den officiella förklaringen från militärens sida. Men bland lokalbefolkningen skvallras om feghet och förräderi.

Fienden var i antal och slagkraft överlägsen de dåligt beväpnade försvararna som endast hade 12 kulor per man. Dessutom var svenskarna i ett antalmässigt underläge. Enligt

den aktuella styrkerapporteringen fanns det för tillfället nominellt cirka 400 soldater i Umeås direkta närhet. Men av dessa var ett tjugotal sjuka och andra befann sig borta på sina posteringar utanför staden. Kvar för kapten Salomon Bohm att kommandera fanns denna dag således cirka 320 soldater. Utöver de reguljära trupperna fanns cirka 270 dåligt utrustade bönder organiserade under "bondekaptens" Carl Fromholt Nassackens befäl. Emellertid lyckades ett stort antal bönder "chappera" under marschen från förläggningsplatsen vid sockenkyrkan på Backen. Vid rannsakingen året därpå gjorde protokollförare Olaus Dubb följande notering:

opwidh öfwer kyrkian hade han i hoop samblat innoth 270 man, men innan han kom till staden så rymde alla så när som 120 man, med hwilka han kom till staden och af dessa 120 så blefwo intet hoos honom flera ståendes än 50 enär de kommo i fiendes åsyn.

Och några borgare som valt att stanna och kämpa mot fienden fanns inte att uppbringa, trots att beredskapsplanen förutsatte att också borgarna själva skulle delta i försvaret av sin stad. Men de hade nu i all hast flytt mot säkerhet i inlandet, "upp i lappmarken".

Dessutom har Ramse, efter förlusten av Finland, fått krigsmaktens besked om att inte inge sig i någon riskabel batalj med fienden. Svenskarna hade inte råd med ytterligare reduktion av soldatesken, hade man förklarat. Ramses uttryckliga order till kapten Bohm blev därför: "Der han ser fienden komma honom för stark, så skall han i god ordning draga sig undan, och intet förspilla manskapet."

Alltså skulle man kunna tycka att det var helt i sin ordning att de operativt ansvariga officerarna – kapten Salomon Bohm och "bondekaptens" Nassacken – drog sig tillbaka när de såg fienden komma. Soldaterna flydde söderut mot trakterna

kring Nordmaling, 6 mil söderut medan landshövding Ramse själv, tillsammans med sin familj, tog sig ända ner till Docksta, 16 mil söderut.

Men ganska snart efter återkomsten till staden började medborgarnas missnöjda gny höras. Framförallt vill många lägga skulden på de egna försvararnas oförmåga och feghet. Främst verkar det som om förlusten av de fullastade handelskutorna var den allvarligaste konsekvensen av det ryska anfallet.

Klagomålen nådde krigsledningens känsliga öron, varefter krigsfiskalen Ellis besvärande frågor började ställas till landshövding Ramse; det var ju han som haft det övergripande och fulla ansvaret för stadens försvar. Kritik riktades också mot de ansvariga truppbefälen Bohm och Nassacken.

Ramse bemöter krigsfiskal Ellis kritiska frågor

Under hela vintern och våren 1715 tvingas Ramse att utreda och besvara känsliga frågor angående sitt och militärens förehavanden. Det florerade nämligen en mängd rykten som måste redas ut och som krigsfiskalen Philip Ellis i ett memorial från den 7 mars begärt att Ramse ska kommentera. I sammandrag följer några av krigsfiskalens (PE) frågeställningar och Ramses (AER) kommentarer till dessa:

PE: Varför hade Ramse besvärat länet med en onödig postering på Holmön under vintern – men inte under sommaren, då den verkligen skulle ha gjort nytta?

AER: Den hade varit nödvändig under vintern och våren 1714. Titt som tätt hade ryska spaningsgrupper varit synliga på isen och hotet om en övergång hade varit påtagligt. Posteringen drogs in efter att fregatten Ruschensfeldt och två kronoskärbåtar anlände för patrullering i Kvarkenområdet. En

postering på Holmön och vid Ostrnäs skulle därefter inte gjort någon större skillnad i och med att de snabba ryska galärfartygen skulle ha nått kusten innan vaktposten hunnit larma staden.

PE: Fanns det skogsmark och terräng som kunde försvåra fiendens landstigning?

AER: Det hade inte varit möjligt att hindra den ryska landstigningen vid fäbodarna. Någon småskog i vilken fienden skulle ha kunnat hindras finns inte i detta område, konstaterade Ramse.

PE: Skulle fienden ha kunnat hindras om bron vid Djupbäcken kastats upp?

AER: Broarnas uppkastande vid staden hade varken gjort till eller från. Sandbäcken var för liten och Djupbäcken var i princip uttorkad.

PE: Hade löjtnant Schörberg hindrats från att sätta upp en kanon vid residenset?

AER: Löjtnant Schörbergs påstådda begäran om att få sätta upp kanoner vid residenset saknar realism. Det fanns vid denna tid inga kanoner tillgängliga i staden – trots Ramses ihärdiga och oupphörliga vädjanden ända sedan han anlände till Umeå. Och de nickhakar som befunnits på kronoskärbåtarna hamnade ju i vattnet sedan båtarna satts iland och bränts.

PE: Varför hade inte kapten Bohm inväntat de finska styrkor som fanns norr om staden?

AER: Att Bohm nödgats dra sig söderut kan bland annat förklaras med behovet av proviant. Magasinsbodarna föll ju i fiendens händer, och i byarna runt staden hade befolkningen flytt till skogs med all proviant. Att några finska trupper skulle ha befunnit sig i Lövånger, 9 mil från Umeå, var, när detta hände, inte känt.

Var Ramse i maskopi med fienden?

Vissa umebor hade dessutom börjat misstänka att Ramse agerat i maskopi med fienden. Hur kunde det annars komma sig att ryssen skonat residenset och stadskyrkan? Och varför hade Ramse hållit kvar de resfärdiga skutorna i väntan på det ryska tillslaget? Ryktet gick att flera finska officerare bytt sida och lovat den ryske generalen Golitszyn tropliktig lydnad. Och Ramse var ju faktiskt till börden finländare. Var han helt enkelt köpt av fienden? I så fall var det något alldeles oerhört. Som soldat kunde man sälja sina tjänster till den som betalade bäst. De europeiska arméerna bestod ofta av ett hopkok av nationaliteter. Det var inget konstigt med det. Men naturligtvis stred man under synlig flagg. Den som var satt i rikets tjänst förväntades att vara trogen sin ämbetsed. Om Ramse i lönnedom samtidigt hade någon form av "affärsuppörelse" med fienden, så var det klart anmärkningsvärt. Det var inte bara det att han, i så fall, svikit sin kungaed. Han hade i så fall dessutom lierat sig med en fiende som inte stod för den rätta tron; en "barbar".

Det fanns också andra tecken på Ramses möjliga otrohet. Att landshövdingen försökt lugna stadens invånare när ryssen anlände, kan ha varit en indikation, menade många. Att han – som några hävdade – utan orsak hindrat handelsmännen att avsegla med sina skutor, var också bestickande. Och varför hade ryssen lämnat residenset i orört skick när samtidigt hela staden lagts i aska, undrade någon? När man började fundera över saken, kunde man även konstatera att Ramse valt att först rädda sin egen privata egendom – innan han tog itu med uppgiften att ordna med stadens försvar. Han hade till och med utnyttjat några bönder till att föra undan hans personliga egendom, när de istället borde ha avdelats till att försvara staden, sade andra.

Det fanns många som kunde vittna i ärendet. Redan på hemvägen från sin tillflykt i Docksta hade Ramse, inför hörne-

forsbonden Michel Olofsson och dennes hustru Brita Mattsdotter, sagt att han inte trodde att Golowin skulle ha gjort någon skada på hans gård "[...] ty wi hafwa warit synnerligen bekanta". Ramse inte bara kände till befälhavarens namn, de var bekanta.

Efter återkomsten till Umeå och i samband med att han lät utlysa sin förteckning över de från residenset försvunna persedlarna, hade Ramse till den tjänstgörande pedellen (vaktmästaren) i sockenkyrkan yttrat att det som försvunnit borde ha varit kvar när ryssarna lämnade den i övrigt skövlade staden. Pedellen vittnade: "[...] förmodligen skall [magasinen] blifwit i godt behall, efter som H: landshöfdingen skall warit wäl bekant med den commenderande ryska generalen". Alltså: Som ett beslut av en uppgörelse med fienden kände sig Ramse övertygad om att magasinen skulle ha lämnats orörda av fienden. Så tolkades det som Ramse sagt. Till klockaren i Umeå sockenkyrka, Herman Berg, hade han i samma ärende yttrat följande: "[...] hwad han mist, han inte mist af fienden, utan våre egna det bortstulit". Erik Tomasson i Ön intygade att Ramse skulle ha sagt: "Jag wett Ryssen ingen skada hos mig gjorde ty den Generalen eller Herrar som däm anförde war min synlig bekant".

Det var naturligtvis i sammanhanget mycket olyckliga uttalanden som undsluppit Ramse. Vad kan syftet ha varit? Vad ville han bevisa? Var det bara ett sätt att minska oron bland umeborna? Var det ett sätt att markera sin egen betydelse som internationellt erfaren krigare? Eller...? Oavsett hur hans uttalanden var tänkta att tas emot, så fick de allvarliga konsekvenser. Det är förmodligen mot bakgrund av hans eventuella samröre med fienden Golowin, som madam Forsmans och andras anklagelser mot honom fick sådan kraft att de tvingade Kungl. Maj:ts rannsaktionskommission att ingripa sommaren 1715.

Sedan misstankarna mot Ramse kommit till riksledningens

känndom, blev det en särdeles viktig och försvårande omständighet. Tillsättandet av en rannsaktionskommission blev oundvikligt!

En rannsaktionskommission utreder om feghet förekommit

Kungl Maj:t lät sig inte nöjas med de besked som Ramse levererade. Sommaren 1715 genomfördes därför, på högste ombudsmannen Anders Leijonstedts initiativ, en omfattande rannsaking av händelserna i Umeå i september 1714. Kommissionen skulle utreda – men inte döma. Det skulle bli ett ärende för Justitierevisionen. Frågan var: Hade Ramse och hans officerare gjort sig skyldiga till överksamhet och feghet under fiendens ödeläggande av Umeå?

Kommissionens arbete pågick under två månader, från den 13 juni till den 9 augusti.

Den 28 juni presenterade Ramse en skrivelse för kommissionen i vilken han tar sig och sina kaptener i försvar. Ramse menar och framhåller att alla beskyllningar mot Umeås försvarare beror på illvilliga ryktesspridare, vilka bör få sina berättigade straff: "[...] hurusom några arga menniskor hafwa fördragit hos H Krigsfiscalen een hop osanning och fågänga till att förklara een ärlig och redelig mans goda namn, och att sådana måtte för sin obewisliga beskyllningar lageligen plickhta, [...]".

Det förekom alltså allvarlig kritik också mot kaptен Salomon Bohm. Han hade tagit mutor, sades det. Även den finske löjtnanten Carl Fromholt Nassacken, som förordnats till bondekaptен, anklagades för en serie oegentligheter.

Inte helt utan arrogans i tonen begärde Ramse att kommissionen först skulle ta del av Ramses och Bohms förklaringar innan den gick vidare med sin rannsakan. Ramse krävde att

få bli rentvådd, samt att de som falskeligen anklagat honom skulle straffas för sina tilltag:

[...] min förklaring [...] jemte capetein Bohms swar [...], hwarutinnan bewisas att sådant Krigs fiscalens föregifwande wore af ingen grund och mening, som den Kongl. Commissionen af skrifwares igenomläsande tänktes inhämta hwilket jag och så tienstl begärer måtte skie på det att ett bättre lius om denna sakhens beskaffenhet måtte ärhållas och deraf slutas hurusom några arga menniskor hafwa fördragit hos H Krigsfiscalen een hop osanning och fågänga till att förklara een ärlig och redelig mans goda namån, och att sådana måtte för sin obewisliga beskyllningar lageligen plickhta, som jag alt förhoppas wid denna Kongl. Inqvisition komma uti gunstig consideration.

Umeå den 28 juni Anno 1715

A. Ramse

Ramse blev inte hörsammad. Arbetet med att granska händelserna året innan fortsatte.

Högsta ombudsmannens kommission hade arbetat i nästan en månad när Ramse den 11 juli återigen tillskriver Kungl. Maj:t och anhåller om att rannsakingen ska påskyndas för att få tyst på alla klagomål.

Anklagas också för "ägennyttigheter och pålagor"

Inte nog med att Ramse och hans kaptener anklagades för feghet. Det fanns ytterligare några försvårande omständigheter, menade några av de mer försigkomna borgarna.

Trots Ramses vädjanden blev det kommissionens uppgift att även rannsaka huruvida Ramse också gjort sig skyldig till

ämbetsmissbruk och överträdelser av Kungl. Maj:ts förordningar. Ramse och hans medarbetare beskylldes bland annat för att ha beordrat fram skjutshästar för transport genom länet – utan att betala för dem! Han hade tvingat allmogen att, utan ersättning, leverera ansefliga kvantiteter hö.

De grava misstankarna undergrävde Ramses auktoritet bland medborgarna. Håtskheten gick faktiskt så långt, att många vägrade lyda landshövdingens utfärdade befallningar – trots att många av dessa rörde Kungl. Maj:ts och Kronans legitima intressen.

Ramse tvingades protestera. Möjligen tog Justitierevisionen intryck av Ramses klagomål. Detta beteende bland befolkningen var ju något som överheten i Stockholm inte under några som helst omständigheter kunde acceptera. Det kunde ju bli prejudicerande. Folk ska lyda, menade Justitierevisionen, som den 23 juli 1715 publicerar en varning mot alla dem som vågar obstruera mot landshövdingens order. Alla som uppvisar "studsigheit och tredska" kommer att bestraffas med "allvarsam och exemplarisk" näpst, fick västerbottningarna nu veta.

Sannolikt blev Ramse mycket nöjd med Justitierevisionens besked. En viss upprättelse hade han ju därmed fått.

Madam Forsmans skövlade skuta

Salige rådmannen Per Bjurs änka, den dygdesamma matronan Christina Forsman, var en av dem som blev av med sin fullastade fraktskuta – således både last och skuta.

Vanligen gjordes två handelsresor per år till Stockholm – en på våren och en på hösten. Men sedan en månad tillbaka hade landshövdingen tvingats sätta stopp för handeln, efter att Kungl. Maj:t gått ut med sin befallning till Ramse om att upprätta ett stort krigsmagasin för 4 á 5 000 man, samt hö för kavalleriets hästar. Den kungliga ordern hade fått Ramse att

förbjuda borgarna att fritt segla från staden. Först måste de erlägga en viss av myndigheten fastställd mängd varor till magasinerna. Enligt beslut av Kungl. Maj:t avkrävdes skepparna ett särskilt respass utfärdat av landshövdingen innan skutorna kunde släppas iväg på sin handelsresa söderut. Sådan var alltså den juridiska och praktiska bakgrunden till detta ärende.

Av vilken anledning kunde madam Forsman hävda att det var Ramse som bar skulden till skövlingen av hennes lastskuta? Hennes förklaring var att Ramse, i fullt samförstånd med fienden, olagligen hindrat skutans avresa till Stockholm.

Madam Forsman ansågs som en välsituerad och förmögen kvinna. Men ändå innebar förlusten ett stort avbräck för henne. Hade inte landshövding Ramse varit där och hindrat hennes avfärd mot Stockholm hade detta inte hänt, menade hon. Ramse, å sin sida, hävdade att han inte alls hade någon skuld i detta. Visserligen hade skutan blivit kvarhållen i väntan på fullföljande av stipulerad leverans till krigsmagasinen, vilket ju var helt i enlighet med gällande förordning. Men redan två dagar innan det ryska anfallet på Umeå ägt rum hade landshövdingens respass utfärdats. Ramse kunde därför hävda att det var madam Forsmans och hennes sons egen saktfärdighet som hindrat deras avresa.

Men madam Forsman lät sig inte nöjas av Ramses förklaringar och försvar. Såväl till rannsakningskommissionen i Umeå som till justitierevisionen lämnade hon in sina besvär.

Alla pålagor enligt kungens order

De försakelser som allmogen och borgarna tvingats till av landshövding Ramse hade varit helt i enlighet med de direktiv som han fått av Kungl. Maj:t. Och att ryssen bränt staden och handelsmännen skutor, var inget som man kunde lasta honom för, hävdade Ramse.

Ramse tog upp den känsliga frågan om förutsättningarna för länets försvarare. Sedan tio månader tillbaka hade de finska trupperna befunnit sig i länet, påminde Ramse. Eftersom det var landshövdingens ansvar att förse militären med underhåll ur det redan utblottade länet, hade han tvingats besvära alla länets invånare, inte bara bönderna utan också borgare, präster och andra ståndspersoner. Det är uppenbart att länsborna blivit mycket hårt pressade av alla extraordinära skatter som avkrävdes dem. Det hade ju gått så långt att de själva hade svårt att klara det egna uppehållet. Befolkningens förtroende och hörsamhet underminerades under trycket av alla krav, vilket till slut tvingat Ramse och militären att tillgripa olika tvångsåtgärder, vilket inte gjort saken lättare: "[...] hwad som uti contributioner och ordinarie utlagor bör erläggias, måste utsökias med executioner, och hwarken stämningar eller påbud aktas". Det hade blivit Ramse själv som fått kläda skott för missnöjet.

Ramse menade att såväl präster som borgare uppmuntrat allmogens protester mot honom. Dessutom, hävdade han, hade det faktum att denna rannsaking kommit igång, ytterligare undergrävt hans auktoritet i länet: "[...] blifwandes några oroliga hufwuden mycket styrkta i sin ondska genom det at en commission här hållas öfwer Umeå Stads förbrännande förledit år af fienden".

Ramse presenterade en "underdåniga begäran" till Kungl. Maj:t i vilken han föreslår att Kungl. Maj:t låter förklara för befolkningen vikten av att klara underhållet till militären. Kungl. Maj:t behöver också presentera en garanti till befolkningen att de ska få vederbörlig ersättning när tiderna blir bättre.

Ramse var hårt pressad. Det råder ingen tvekan om detta. Samtidigt som han tvingats agera och försvara sig och sina officerare inför rannsaktionskommissionen så låg det fortfarande på Ramses ansvar att organisera befolkningens skydd och

överlevnad. Han begär därför också att de som anklagat honom omgående ska höras så att rannsakningskommissionens arbete snarast ska kunna avslutas. Så länge som anklagelserna får stå obemötta, skapar de onödiga problem i arbetet med att genomföra Kungl. Maj:ts arbete i länet.

Ramse arresteras men släpps utan att ha dömts

Inget verkade gå Ramses väg. Den 15 april 1717 arresterades han. Först efter konung Karl XII:s död försattes han den 8 januari 1719 i frihet. Han uppvaktade då drottningen och erhöll av henne löfte om upprättelse genom landshövdingetjänsten i Nylands län, vilket löfte dock förföll i glömska. Han fick avsked 1723 och avled år 1735 i en ålder av 88 år.

Feghet – eller strategisk reträtt?

I den historiska litteraturen talas det ibland något nedsättande om Ramse och hans agerande i Västerbotten. Bland annat i standardverket *Umeå 1588–1888* kan vi läsa följande: "[...] då de ryska galejorna på hösten detta år [1714] hotade Umeå, svek modet honom [Ramse] i det avgörande ögonblicket och han tänkte endast på att rädda sig själv och de sina. Genom hans snart sagt halsstarriga beteende blevo de ekonomiska förlusterna vid stadens plundring över hövan stora." Författaren tar uppenbarligen ställning mot Ramse. Det var hans fel att Umeå skövlades. Och det var hans fel att skadorna blev så stora. Genom åren har detta omdöme varit det rådande.

Men vad händer om vi vänder bort blicken från denna hävdvunna tradition och propaganda, och skärskådar Ramse mot bakgrund av vad som står att finna i källorna från hans egen tid? Den samling av protokoll och andra handlingar som bevarats från rannsakningskommissionens arbete berättar en

hel del som kan ge oss en mer nyanserad bild.

När vi granskar förspelet till det ryska anfallet finner vi ganska snart ett flertal för Ramse och umeåförsvararna ogynnsamma förutsättningar.

Inte minst är också överraskningsmomentet avgörande när vi ska bedöma försvarets agerande. Fregatten Ruschenfelt, som var satt att bevaka havet utanför Umeå, var på uppdrag i Finland. Någon tid för en strategisk och taktiskt genomtänkt ordergivning och samordning av Bohms och Nassackens styrkor fanns ju knappast, när fienden så överraskande stod för dörren.

Vi kan också ett ögonblick reflektera över Ramse och hans dåliga hälsa, varför hans möjligheter att spela en avgörande roll i det kritiska läget morgonen den 18 september, i ärlighetens namn, torde ha varit hämmande. I 24 dagar innan ryssen anföll hade han varit sängliggande. Ett stort ansvar föll därför på Bohm och Nassacken att samordna sina styrkor, samtidigt som de skulle föra befäl över sina kompanier.

Den ryska fiendens våldsamma och ogudaktiga beteende mot sina fiender hade nått Umeå genom de finska flyktingarna. Även skräcken för de ryska terroristerna torde ha underlättat beslutet att fly staden utan strid.

Den bristfälliga beväpningen var naturligtvis förödande. Det saknades vapen. Och enligt Ramses upprepade vädjanden till Kungl. Maj:t hade han endast 12 kulor per man att erbjuda sina dåligt tränade soldater. Avgörande i det kritiserade beslutet om att lämna staden öppen var därför sannolikt resultat av en realistisk bedömning av ryssens övertag i vapenkraft och antal man.

Dessutom: Mot bakgrund av krigsledningens order om att inte riskera förluster i manskap vid en eventuell konfrontation med fienden, hade väl knappast gjort det önskvärt med ett blodigt försvar av den lilla handelsstaden vid Umeälvens utflöde. Hade han egentligen något alternativ till flykten?

Och hur var det nu egentligen med madam Christina Forsmans anklagelser? Inga undantag gavs. För att få lämna staden med handelsvaror var det – också för madam Forsman – helt nödvändigt med ett godkännande och ett respass utfärdat av landshövdingen. Om detta rådde inte heller någon tvekan. Samma regler gällde för alla. Dessutom hade hennes skuta redan två dagar innan ryssen kom fått respasset godkänt av landshövdingen. Alla vittnesmål var samstämmiga också på den punkten. Den välsituerade madam Forsman verkade ju ha goda kontakter i Stockholm – ända upp i riksledningen. Misstankarna ligger därför nära om ett intrigant maktspel.

Ramses agerande kan naturligtvis ifrågasättas. Staden blev ju till aska utan strid – men å andra sidan var det ingen person som kom till skada!

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet

Kommission i Umeå för Rannsaking ang landshövdingen Ramsays beteende vid ryssarnes angrepp på Umeå 18 sept 1714. RA, ÅK 77.

Landshövding Anders Erik Ramsay till Kungl. Maj:t, Landshövdingens i Västerbottens län skrivelser till Kungl. Maj:t. Vol. 4. (1714–1718).

Litteratur

Elgenstierna, Gustaf, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*. 1925–36.

Olsson, Lars-Gunnar, "Var det bränd jord i Umeå?", *Västerbottens-Kuriren*, 14 april 2009, s. 26.

Olsson, Lars-Gunnar, "Ryssen kommer – rädda penningkistorna. Umeå den 18 september 1714", *Oknytt*, nr 1–2/2009, s. 52–62.

Olsson, Lars-Gunnar, "Rysk galärflotta på eldfängd spaning 1714", *Oknytt*, nr 3–4/2009, s. 17–36.

-
- Olsson, Lars-Gunnar, "Kvarnar i Umeå 1715", *Släkten*, Medlemstidning för Södra Västerbottens Släktforskare, 2009, Nr 4 (101), s. 10–11.
- Olsson, Lars-Gunnar, "Ryssar i fjärden! Umeå skövlas och bränns", *Oknytt*, nr 3–4/2010, s. 34–50.
- Steckzén, Birger, (red.), *Umeå Stads Historia 1588–1888*, Två Förläggare Bokförlag, Umeå 1922. Nytryckt 1981.

LARS-GUNNAR OLSSON

Landshövdingen i Västerbotten, Anders Erik Ramse

En kort biografi

Landshövding *Anders Erik Ramsay* skrev sitt efternamn *Ramse*. Han tillhörde den lågadliga släkten Ramsay som hade sina rötter i en medeltida adlig skotsk ätt.

Ramse efterträdde närmast den förre reduktionskommissarien i Estland, tillika landshövdingen på Ösel, Engelbrecht Mannerburg, som nu efter 14 månaders tjänstgöring som Västerbottens hövding fick sin avlösning. Utnämningen av Ramse skedde redan den 13 maj 1713. Men det blev först i november som han kunde genomföra sin flytt över till det egentliga Sverige och sin nya hemort – residensstaden Umeå i Västerbotten. Han var född den 16 oktober 1646 och var således redan fyllda 67 år vid sin ankomst till Umeå.

Av finsk härkomst

Genom sitt giftermål med *Dorotea Sofia Ritter* (1651–1723), dotter till översten Hans Ritter och hans hustru Margareta Sofia Boije af Gennäs, kommer Ramse i besittning av Jackarby by och egendom i Borgå socken i finska Nyland. Det har sagts om Ramse att han här kunnat föra ett stormannaliv och stället kunde lik-

nas vid ett mindre hov, ständigt gästade av fränder, grannar och regementsofficerare.

Tillsammans med Dorotea Sofia Ritter får han tre döttrar, varav dock endast två verkar ha nått vuxen ålder: *Dorotea Juliana* (1672–1743) och *Anna Helena* (1673–1745). De får dessutom två söner, vilka båda väljer faderns yrkesbana. Sonen *Johan Carl Ramsay* (1675–1742) tar tjänst i Karl XII:s livgarde och deltar bland annat i slaget vid Narva. Som major blir Johan Carl emellertid olyckligtvis tillfångatagen vid Poltava och fördd till Ryssland där han kvarhålls i en lång fångenskap till fredsslutet 1721. Den fem år yngre brodern *Alexander Vilhelm Ramsay* (1680–1762) avancerar till ryttmästare vid faderns regemente – Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente – för vilket han bland annat deltar i krigsrörelserna i Finland till 1714. I samband med rannsakingen mot landshövding Ramse år 1715, skulle sonen Alexander komma att utgöra ett viktigt stöd för sin far.

Att hustrun Dorotea Sofia Ritter finns med honom i Umeå är dokumenterat. När han den 18 september 1714 tvingas fly, säger han själv: "skaffade [jag] min hustru och barn utur vägen". I historikern Johanna Aminoff-Winbergs sammanställningar över finska flyktingar som i Västerbotten erhållit bidrag ur de insamlade kollektmedel som disponerades av flyktingkommissionen, återfinns följande personer med namnet Ramse: Landshövding Anders Erik Ramses dotter, änkefru *Anna Helena Ramse*, tidigare gift med ryttmästare von Qvant och Alexander Ramses ogifta dotter *Ebba Helena Ramse*. Här återfinns även änkefru *Marta Margareta Ramse*, tidigare gift med Gotthard Nasaken.

En militär karriär

En militär karriär var ett självklart yrkesval för sönerna i familjen Ramsay. Att Anders Erik Ramse gick i krigstjänst som

18-åring, var därför helt i sin ordning. 1665 fick han tjänst som kornett vid Wolmar Wrangels kavalleriregemente, varefter han endast en dryg månad senare blir löjtnant vid Kock von Crimsteins regemente. Efter hemkomsten från fälttågen i Bremen 1675 erhåller Ramse ett förordnande till ryttmästare vid Nylands kavalleriregemente. Ramse är med i slagen vid Halmstad och Lund 1676. Och han deltar i Landskrona 1677. Följande år blir han major, varefter han i samband med inledningen av det Stora nordiska kriget år 1700 utnämns till överste.

I sin bok om *Katastrofen vid Poltava* berättar författaren Peter From om hur Ramse år 1708 utmärkte sig när han med sina 1 300 man effektivt stoppar 400 ryssar vid gränsen vid Koporie: I september 1708 befinner sig den finske överbefälhavaren, generallöjtnant Georg Lybecker, vid södra kusten långt inne i Finska viken för ett fem dagar långt uppehåll för ny proviantering från flottans fartyg. Efter några dagar rapporteras om ryska trupprörelser vid Koporie, cirka tre mil söder om det svenska lägret. Lybecker skickar nu ut 1 800 man ur kavalleriet för att möta ryssarna och driva ut dem. Befälet för anfallsstyrkan om 1 300 man ges åt de bägge överstarna Carl Gustaf Armfeldt och Anders Erik Ramse. Svenskarna ordnar sig hastigt till strid med Ramses trupper på den vänstra och Armfeldts på den högra flygeln. Ramse har som äldste överste överbefälet. Det anses dock att Ramse hade stort förtroende för Armfeldt och att den raska planeringen inför anfallet hade skett i gott samråd, skriver författaren Peter From. Ramse gav order om att attacken skulle ske i chock "med värjan i näven" och utan föregående pistolsalva. Minuterna därefter rycker svenskarna framåt. Ryssarna var redan i rörelse och riktade nu sin huvudstöt mot Ramses flygel. Major Reinhold Johan De la Barre, reagerar snabbt och skickar två skvadroner i flanken på de anstormande kosackerna som omedelbart griper till flykt och retirerar i galopp bakåt. Därefter kommer det svenska huvudanfallet igång och med sådan kraft att fiendens

bägge linjer rämnar. Efter mörkrets inbrott avbryts alla stridigheter och Ramse beordrar ett återtåg tillbaka till huvudstyrkan, där Ramse och Armfeldt rapporterar till Lybecker om den betydelselösa "segern" vid Koporie.

Det finns också anledning att notera att Ramses son Alexander Vilhelm Ramsay deltog i striden vid Koporie och var underställd sin far.

Som överste och chef för Nylands fördubblingskavalleriregemente deltar Ramse sedan under åren 1710 till 1713 i samtliga krigsrörelser i Ingermanland och Finland.

Ramse hade naturligtvis militära karriärambitioner vilka tyvärr kunde skapa diverse kontroverser. Som exempel kan nämnas hur Ramse i mars 1713 skrev till kanslipresident Arvid Horn och beklagade sig över hur landshövdingen i Nylands och Tavastehus län, Johan Creutz, hindrade Ramse att bemanna sitt regemente; Nylands fördubblingskavalleriregemente. Creutz avsatte goda rusthållare och tillsatte odugliga och medellösa rusthållare, hävdade Ramse. Två månader senare, i maj 1713, blev Ramse själv generalmajor och landshövding i Västerbotten; Creutz och Ramse hade därmed blivit kollegor i rikets tjänst.

Det var således en erfaren och väl meriterad officer som den 13 maj 1713 utnämndes till generalmajor och landshövding i Västerbotten.

Men det fanns ett problem...

67 år och bröstsjuk

Vid sitt tillträde hade Ramse redan hunnit fylla 67 år och han var märkt av ohälsa. Någon tydlig diagnos och beskrivning av Ramses sjukdomsbild har inte stått att finna, mer än att han led av "sår bröstsiuka", vilket ofta gjorde honom sängliggande. Ibland omtalas hans problem som "bröstmärk". (I gamla döds-

notiser kan man läsa om personer som avlidit på grund av *bröst-wärk* och i vilka det nämns att den döde haft besvär med till exempel hosta, andtäppa eller håll och stygn.) Hans sviktande hälsa gjorde det svårt för honom att motsvara omgivningens krav och förväntningar. Bonden Anders Ersson i Baggböle har också berättat om hur man vid ett tillfälle tvingats bära Ramse i lakanen när han behövde förflyttas. Ramses sjukdom visade sig också i samband med det ryska överfallet mot Umeå. Tre veckor innan hade han mest varit sängliggande och i samband med sin återresa till Umeå när fienden bränt och sedan lämnat staden, hade den sjuklige och kraftlöse Ramse vid ett tillfälle svimmat av utmattning.

Anklagades för överksamhet när Umeå skövlades 1714

Ramse anklagades för överksamhet när fienden intog och ödelade Umeå i september 1714 och han arresterades den 15 april 1717. Han frigavs utan dom den 8 januari 1719, varefter han uppvaktade drottningen och erhöll av henne löfte om upprättelse genom landshövdingetjänsten i Nylands län – ett löfte som dock föll i glömska.

Ramse återvände till sin fädernesgård Jackarby, Borgå socken, Nyland i Finland. År 1735, vid en ålder av 88 år, avled den före detta västerbottniske landshövdingen generalmajoren Anders Erik Ramse. Han ligger begravd i Borgå kyrka.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet

Riksarkivets ämnessamlingar, Biographica, rörande landshövding Anders Erik Ramsay.

Anders Erik Ramsay till Arvid Horn, Jackarby 10/3 1713, Umeå 17/3 1714, Arvid Horns af Kankas arkiv (E 4282).

Kommission i Umeå för Rannsaking ang landshövdingen Ramsays betående vid ryssarnes angrepp på Umeå 18 sept 1714. RA, ÄK 77.

Landshövdingens skrivelser till Kungl. Maj:t. Västerbotten.

Litteratur

Aminoff-Winberg, Johanna, *Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden*, Flyktingförteckningar, Helsingfors 1995.

Elgenstierna, Gustaf, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*. 1925–36.

From, Peter, *Katastrofen vid Poltava, Karl XII:s ryska fälttåg 1707–1709*. Historiska Media Lund, 2007.

Penttilä, Issabella, *A family Chronicle, The Ramsay's in Finland 1577–1945*, 1977.

ÅKE SANDSTRÖM

Han undslapp döden på isen

Om Seglivade Lars' olycksfärd
vårvintern 1804

—

I bröderna Carl och Knut Kastmans *Läsebok för småskolan* från 1880 (nytryck 1906) återges ett säljaksäventyr i Norra Kvarken vårvintern 1804. Sex säljägare från några kustbyar i nuvarande Sävar kommun del begav sig ut på säljakt men råkade ut för en svår olycka. Havsisen de vistades på bröts sönder i en storm varvid fyra i jaktsällskapet hamnade på ett stort isflak som drev ut i havet. Endast en av dessa fyra, bonden Lars Andersson från Ivarsboda, lyckades med knapp nöd rädda livet.

Sedan den första stapplande läsövningen i den gamla skolboken har jag några gånger till stött på versioner om de sex säljägarnas olycksfärd. Sålunda kan man ännu på Holmön och i näraliggande kustbyar träffa på personer som kan återge detaljer kring olyckshändelsen. Versioner om händelsen har också figurerat i några tidningsartiklar genom åren. Hela berättelsen om hur Lars Andersson, till skillnad från sina tre olyckskamrater på det drivande isflaket, undgick döden, publicerades dock allra tidigast i "Land och folk" 1878. Det är denna version av sälfärden 1804 som återges här inledningsvis:

En säljakt i Qwarken

Från äldsta tider har sälskyttet varit en för kustbefolkningen kring Qwarken älskad sysselsättning. Den tid skärgårdsbonden ej är upptagen af sitt jordbruk egnar han åt fiske och när detta, såsom om vintern, ej kan bedrifwas med större framgång, begifwer han sig på säljakt.

Härwid förena sig wanligen sex till åtta man och utrusta en farkost, som transporteras ut på isen åt det håll, hwarifrån expeditionen skall företagas. Till utrustningen hörer för öfrigt en mindre båt eller julle, skjutgewär, ammunition och munförråd för några dagar.

Men utom dessa tillfälliga bolag för året, händer ofta att personer, som pröfwat hwarandras mod och skicklighet samt fattat wänskap och förtroende till hwarandra, ingå förbund på lifstiden att alltid och årligen följas åt samt dela farorna, nöjet och winsten.

Twenne sådana wapenbröder, en bonde, Lars Andersson från Iwarsboda, Bygdeå socken, och strandfiskaren Nath. Boström från Ytterboda i Umeå socken, hade vintern 1805 i sällskap med fyra följeslagare begifwit sig på säljakt till östra Qwarken, i grannskapet af Wasa skärgård i Finland.¹

En dag då de efter slutad jakt woro spridda på isen för att hopsamla de skjutna sälarne och begifwa sig till lägerstället wid storbåten, uppstod hastigt en wåldsamt ostlig storm. Boström och Lars Andersson, som jämte två andra af sällskapet befunno sig längst ut på isen, kände isfältet gunga under sina fötter, och funno med förfäran att isflaken, på hwilket de stodo, brutits lös och skiljt sig från landisen. I största hast ilade de mot land, men funno rämnan redan så bred, att de icke kunde komma öfwer.

Ifrigt ropade de om hjälp till de på den landfasta isen warande kamraterna. Men dessa, som ansågo sig för swaga att få ut den tunga storbåten i wattnet, eller kanske icke de wille äfwentyra honom i den häftiga stormen, gåfwo genom tecken tillkänna att de ingenting kunde göra. I ytterlig förtwiflan hastade de fyra olycksbröderna till jullen, som låg uppdragen på den isflotte, på hwilken de sjelwe befunno sig. Twenne sälar, som de skjutit och som lågo i båten blefwo kastade öfwer bord för att minska lasten, och sålunda lättade satte de ut till sjös. Men den bräckliga farkosten hotades hwarje ögonblick att uppslukas af hafwet och efter en timmes fåfång kamp mot de tornhöga wågorna, funno de rådligast att åter uppstiga på den seglande isholmen.

Man tänke sig deras förskräckliga belägenhet! Uttrötade efter den föregående jakten och af de öfwermenskliga ansträngningar de utvecklat för att komma till fastisen, hungrande utan en bit mat, badande i swett och med kläderna genomdränkta af hafswattnet, utan skydd för den kalla genomträngande blåsten och utan medel att erhålla eld – woro de blottstälde för att frysa ihjel långt innan de dukade under för hungern. – I sin förtwiflade belägenhet, sökte de hålla lifswärmen uppe genom flitig rörelse; men wid nattens inbrott öfwerwäldigades de af sömnen. Följande morgon hade en af dem [= 22-årige drängen Lars Jonsson från Sävar] dött och de andra woro så stelnade af köld att de med möda kunde resa sig upp och åter sätta sig i rörelse.

Emellertid fortsatte isen att drifwa westerut, dit den ihållande stormen förde honom. Den enda wederqwickelse de hade war litet tuggtobak; men förrådet häraf war så ringa att det med sträng hushållning knappt räckte dagen ut. Följande natten tillbragtes på samma sätt som förut. Dagen därpå närmade sig isflotten den landfasta

isen på svenska kusten; men af de tre olyckskamraterna kunde blott Lars Andersson stå på benen; de bägge andra [= Olof Persson och Nathanael Boström, båda från Ytterboda], som kände sig oförmögna att komma ur stället, bådo honom lemna dem åt sitt öde och begifwa sig åt landet samt ålade honom, att, om försynen tilläte honom att återse hembygden, till deras hustrur och barn fram-bära deras afskedshälsningar.

Boström, som war en mycket befaren man, utwisade hwilken riktning Lars Andersson skulle följa, för att, såsom han förmodade, komma till ett ställe i skärgården, hwarest en fiskarkoja war belägen, och derifrån vidare till en by i Grundsunda på fastlandet.

Efter ett smärtsamt afsked utsträckte Boström sin stelnade kropp på isen och winkade åt Lars Andersson att aflägsna sig. Denne började wandra efter den erhållna anwisingen, men då han wadat några hundra alnar i snö och wattenstöp samt kände krafterna swika medan närmaste land blott syntes som en swag molnstrimma wid slutet af horisonten, twekade han mellan walet att gå vidare tills han stupade eller genast lägga ner sig och inwänta döden. I denna dystra sinnesförfattning steg han upp på en liten upphöjning, som isen bildat nära intill der han stod, och tittade tillbaka till det ställe der han lemnat sina kamrater. Han såg dem som mörka punkter långt ut på islätten och tyckte sig se huru de wältrade sig under döds kampen. Tanken på det rysliga döds-sättet, minnet af hustru och barn, samt den medfödda sjelf-upphållelsedriften waknade på nytt och sporrade honom att försöka det yttersta för sin räddning.

Ända hittills hade han burit på sin goda bössa, som han i det längsta hoppades kunna rädda tillika med lifwet; men nu hade hon blifwit honom för tung; med en suck lade henne ifrån sig på isen. Sedan han lösrifwit

den ficka, i hwilken han brukade förwara sin tobak, samt sönderskurit den för att tugga på, fortsatte han sin wandring hela dagen utan uppehåll.

Wid skymningen uppnådde han en framskjutande skogsudde; men för det inbrytande mörkret war det honom omöjligt att hitta reda på fiskarstugan; då hans uppswullna fötter nekade honom vidare tjenst, gräfde han ned sig i en snödrifwa och insomnade genast. Följande morgonen, då han waknade, hade stormen upphört och han kände sig åter stärkt till mod och krafter. Inom kort påträffade han den anwista fiskarkojan. Nu wisse han hwar han war och kunde ungefär beräkna afståndet till närmaste by, der han hade att påräkna människohjelp.

Efter en stunds hwila i den öde sjöboden tog han wägen öfwer en wik i den riktning, som han förmodade leda till målet, ty snön på land war så djup, att något försök att framtränga der war alldeles otänkbart. Men wägen öfwer sjön war ej bättre; på isen låg en snösörja, som nådde honom till knäna, hwarför hans krafter snart uttömdes och han twangs att wända om. Med yttersta möda uppnådde han åter fiskarkojan. Uppgifwen af hunger och trötthet neddignade han på golfwet, befallande sin själ i Guds hand, alldeles wiss om att han nu insomnade i den sista sömnen.

Efter flera timmar uppwaknade han med så pass återhemtade krafter att han ännu wille wåga ett försök till räddning. Med någon swårighet lösbröt han från dörren till kojan ett par bräder, band dem som skidor eller s. k. trudjor på fötterna och lyckades på detta sätt komma genom skogen och in på en bywäg. Men denna sista utomordentliga ansträngning hade så medtagit hans krafter, att han ej förmådde gå ett steg, utan sjönk ned bredwid wägen.

Lyckligtvis upptäcktes han af några skogskörare, som mot aftonen återwände från sitt arbete. Dessa togo honom i ett åkdon och förde honom till närmaste by, Utås i Grundsunda socken, der han hos en lika wälwillig, som förständig bonde erhöll ändamålsenlig behandling. När han efter ett par dagar kände sig någorlunda återställd, sade han sitt gästfria wärdfolk farwäl och begaf sig till fots åt hembygden, dit han hade tretton mil.

Då han passerade genom Umeå och omtalade sitt äfwentyr samt klagade öfwer ondt i fötterna, tillkallade hustrun, hos hwilken han bodde, en läkare, doktor Berzelius,² som ansåg nödwändigt att amputera förfrusna tår och wille intag och sköta honom på lazarettet. Men Lars Andersson wägrade och fortsatte sin wandring och verkställde, sedan han lyckligt kommit hem, med rakknifwen den som nödig ansedda operationen.

Den underbara kroppsstyrka, som hwarken köld, hunger eller kraftansträngning kunde trotsa, förwärfwade honom i orten tillnamnet "Segliwade Lasse". Ännu wid några och sexti års ålder war han hwarje winter ute på säljakt, och det enda, hwarigenom han för yngre följeslagare antydde om sin wådliga färd, war att han wid något mindre lyckligt skott beklagade förlusten af sin ypperliga bössa.

Byn Ivarsboda, där Segliwade Lars var bosatt, var länge (fram till 1834) sydligaste by inom Bygdeå socken, och till kyrkbyn var det skaplig kyrkväg. Den första vägen mellan Ivarsboda och Sävar var då bara en smal stig genom skog och moras.³

I en artikel med rubriken "Om skälfisket", publicerad anonymt i tidningen *Westerbotten* den 9 december 1871, återges hur en helt ordinär säljaktsfärd med sälfärdsbåt, eller *fälbåt*, kunde gå till i Västerbotten. Där nämns att indelta soldater

kallade *fältjägare* den här tiden var särskilt lämpade att medfölja säljaktslagen ut i havsisen, för sin skjutskicklighets skull. Även litet om "Segliwade Lasse" från Ivarsboda och hans tre förolyckade jaktkamrater 1804 omtalas. Exempelvis framförs, att Lars efter olyckan behandlades för sina förfrusna fötter på Härnösands lasarett "hwarest han ... märkwärdigt nog tillfrisknade, ehuru med förlust af åtskilliga tår hwilka såsom förfrusna måste bortskäras". Alltså här litet "Om skälfisket":

I skälskyttarnes lag upptages ingen som icke ådagalagt bepröfwad skicklighet i att skjuta säkert. [...] Wid Westerbottens Fältjägarer hafwa de fältjägare, hwilka syselsatt sig med skälfiske, alltid warit räknade bland de skickligaste skyttarne inom kåren.[...]

Man kan utan svårighet föreställa sig de faror och mödor för hwilka skälskyttarne äro blottställda under deras jagtfärd och man har äfven hört omtalas att flera sälskyttar på sin wådliga färd tillsatt lifvet, t.o.m. spårlöst förswunnit, liksom man känner tilldragelser då skälskyttars lif blifwit på ett märkwärdigt sätt räddade. Under första årtiondet af detta århundrade tilldrog sig den olyckshändelsen att fem med skälskytte i Norra Bottenhafvet syselsatta karlar afskuros från sin båt och måste medfölja ett isstycke som dref söderut genom Norra Qwarcken och slutligen efter tre dygns förlopp stannade wid Grundsunda socken i Ångermanland.

På denna isfärd, utsatte för en stark kyla för hwilken total brist på mat gjorde dem ömtåligare än eljest, gingo fyra af dem på isstycket en qwalfull död tillmötes. Den sist aflidne af dessa war en owanligt stor och stark karl. Den femte, bonden Lars Andersson från Ivarsboda, Bygdeå socken, kom i land i Grundsunda, men hade då qwar så ringa återstoder af sina krafter, att han icke längre kunde gå utan måste krypa på händer och fötter, men

slutligen icke ens förmådde att på detta sätt fortskaffa sig, ehuru han kom så nära en människobostad att han kunde se den.

På hans rop om hjälp tillskyndade likväl några personer, hwilka buro honom till stugan, der han vårdades till dess han affördes till Hernösands lasarett hwarest han kom sig före och märkwärdigt nog tillfrisknade, ehuru med förlust af åtskilliga tår hwilka såsom förfrusna måste bortskäras, hwilket förorsakade att mannens gång derefter blef något ostadig. Emedan Lars Andersson försummat att underrätta sina anhöriga om sin underbara räddning, hade desse, tagande för afgjort att han war död, hållit ett slags graföl efter honom och woro sysselsatta med uppteckning af hans egendom, då Lars Andersson lifs lefwande inträdde i sitt hem.

Lars Andersson lefde lång tid derefter, men blef efter sin äfwentyrliga färd i orten allmänt känd under namnet "Segliwalasse".

De båda kvarblivna säljägarna vid storbåten, varav den ene torde ha varit jaktlagets "båtkarl", kom liksom Lars också tillrätta.⁴ De hade på landisen utanför Vasa väntat ut stormen i skydd av sin stora "fälbåt", dess "tjäll" (tält) och fårskinnsfäl-lar och sedan i förtid sökt sig hem till sin hemmahamn på svenska kusten, som var Ytterboda by. Två utrustningsdetal-jer från samma färdbåt har sedan bevarats på en gård där. Det är dels en *rolpinn* 'roderpinne' med de inristade initialerna "MM." jämte årtalet 1792, dels ett *skibol* 'skidbord', dvs. här ett av fälbåtens två löstagbara skvättbord använt att höja båt-sidan med under segling i öppen sjö.

De båda föremålen har i många generationer sparats i en rundloge på den riktigt gamla bondgården *Mickels* (Ytterboda nr 2) men finns numera att se i Holmöns båtmuseum. Och fö-remålen här har "alltid förknippats 'n Seglive-Lass' olycks-

färd”, säger gårdsfolket där de bevarats.⁵ Initialerna ”MM.” på rorpinnen står då rimligen för bonden Mikael Mikaelsson den äldre (1734–1809), vid tiden för olyckshändelsen 1804 ägare till gården där båtdelarna sparades. Fynden i lag med inristningen på roderpinnen antyder samtidigt, att någon från gården – väl nu hellre bondens då 23-årige son Mikael Mikaelsson den yngre (1781–1869) än hans vid det laget 70-årige far – också bör ha funnits med bland följeslagarna på olycksfärden men överlevt.

Nämnde Mikael Mikaelsson d.ä. (*Mickel Mickelsa*) var född i Holmön på nr 7 *Mickels* (30/64 mtl), som yngste son till den från Närpes inflyttade Michel Johansson (ca 1700–1753) och hans hustru Britta Andersdotter (1695–1784, f.ö. dotter till den av ryssarna 1714 tillfångatagne bonden Anders Karlsson på Holmön nr 2, *Klemets*). Deras son *Mickel* gifte sig med holmöflickan Margareta Eriksdotter (1737–1822), och deras barn från och med 1772 var sedan alla födda på gården nr 2 i Ytterboda, sålunda även den ovan omtalade Mikael Mikaelsson d.y., vilken alltså kan ha funnits med som ”båtkarl” i den sex man stora besättningen på olycksfärden 1804.

Det bevarade skidbordet från samma gård i Ytterboda består av två sammanklinkade *bord* försedda med tre *håar*, krumvuxna årfästen (med årband), och det hade under lång tid använts som provisorisk golvbräda på övre våningen i gårdens rundloge. Skidbordet mäter hela 10,5 meter, vars ansemliga längd bevisar, att den salfärdsbåt det tillhört varit åtminstone 12 meter lång, därtill rots med sex par åror. Detta bekräftar samtidigt sägnen, att ”storbåten” var för stor för de båda kvarvarande säljägarna vid båten att rå på att skjuta ut i det besvärliga läge som förelåg vid olyckstillfället, ty de ”ansågo sig för swaga att få ut den tunga storbåten i wattnet, eller kanske icke de wille äfwentyra honom i den häftiga stormen”.

Den stora salfärdsbåt som användes vid säljaktolyckan

1804 och vari Seglivade Lars och hans fem jaktkamrater deltog är nog också den "Fälbbåt" som omtalas i en bouppteckning från 1803 och hemmahörande på just Mikael Mikaelssons gård i Ytterboda, här alltså året innan själva olyckan. Värt att notera i samma källa är gårdens övriga båtbestånd vid samma tillfälle:

- 1 Fäl Båt med segel och tåg med all der till hörande Inventarier uptogs til ett värde af 25 Rd
- 1 Skiötbåt med segel och tåg värde 8 Rd
- 1 större Jull 1 Rd
- 1 mindre dito .32

Fälbbåtens värde 25 riksdaler i bouppteckningen visar ånyo mot en förhållandevis stor och välutrustad sälbbåt. Vid jämförelse med samtida bouppteckningar från Holmön värderas där en ordinarie färdbåt till i medeltal "bara" 16 riksdaler. Av att båtarnas byggnadsår ändå inte anges, och hur mycket utrustning som ingår med värderingen, blir jämförelsen likväl något osäker. Mikael Mikaelssons äldre bror på hemgården i Holmön, bonden Johan Mikaelsson (f. 1730), ägde dock vid sin död några år senare (1809) som jämförelse "1 stycken ny fälbbåt" men värderades ändå till 10 riksdaler, dock här upptagen utan övrig utrustning.

Den noterade skötbåten och de båda jullarnas värde i bouppteckningen överensstämmer bättre med vad motsvarande båttyper i Holmön kunde kosta vid samma tid. Den mindre jullen på 32 skilling kan därtill ha tillhört utrustningen i den stora sälbbåten. En liten *själajull* var ju som hjälpbåt i säljakten bland isflaken ett obligatoriskt redskap ombord i den stora jaktbåten. En sådan julle figurerar också kring olyckshändelsen från 1804.⁶

*

Men också bland holmöborna har berättelsen om Seglivade Lars och hans fem olyckskamrater föranlett spekulationer. Här en sådan från 1926, nedtecknad av den på sin tid kände arkeologen Gustav Hallström:

Skildringen om Lars Anderssons strapatser är inte fullt riktigt återgiven i Kastmans läsebok [1906]. Smeden Helmer Bäckströms farfar har många gånger talat med den räddade, han som kallades "Seglivasse", vilken levde mycket länge. Han var från Ytterboda [sic!] liksom de flesta i det jaktlag som förolyckades. Det var skepparen Nathanael Boström, en jättestark karl, som jämte två man var ute på isflaket. Lasse kom då med jullen för undsättning och Boström sade: "Kommer du med jullen, Lasse. Nu äro vi olyckliga". Han menade att Lars i stället skulle ha stannat kvar vid storbåten och hjälpt de två andra med att få ut den, ty de kvarvarande orkade nu inte längre ensamman.⁷

Den omtalade farfadern och som "talat med den räddade Seglivasse" var smeden Pehr Gustav Bäckström (1828–1881). Denne hade tidigare varit hemmansägare i Ivarsboda, där ju också Seglivade Lars var bonde. Men senhösten 1858 sålde han sin gård där, tog med sina tre barn till Holmön och gifte sig med änkan "Anders Öströms-mor".⁸ Smeden P.G. Bäckström var född i Sävar men tidigare (1846) gift med indelte soldaten Nils Petter Olofsson Hjelts dotter Anna Magdalena i Ivarsboda, vilken dock avled på förhösten 1858. Och det var förstås där i Ivarsboda han varit i möjlighet att många gånger samtala med "Seglivasse".

Bonden Lars Andersson (*Seglive-Lass*, 1774–1852) levde däremot alla sina dagar i Ivarsboda och blev drygt 77 år gammal.

Hans hustru Margareta (*Greta*) avled fyra år senare än han. Brukspatron Olof Forsell, huvudägare till firman Forsell & söner i Sävar, kom dock redan 1840 över hans hemman, varefter Lars och Margareta inrättade sig som inhyses i samma by, där Lars avled som "fattig".

*

Folkminnen kring Lars Andersson och hans olika vedermödor lever ännu kvar i kustbygden, inte minst på Holmön. Till exempel finns ett talesätt där som säger, att "´n Seglive-Lass var som en kattox, hadd nie liv" (KWE), och med detta antyds att säljaksäventyret 1804 för Lars del inte var en engångshändelse. Hembygdsforskaren Tore Rönnberg från Ivarsboda, som hade sin hembys historia som specialitet, har sedan barndomen hört mycket berättas om Seglivade Lars:

Lars Andersson ansågs med åren bli allt mer "konstig", det gick utför med honom, han blev grubblande till sätet, vilket allmänt sades bero på olyckshändelsen 1804, då han förlorade tre av sina jaktkamrater. Han blev utsatt för okvädingsord som gammal, för grannarna ansåg honom helt enkelt märkvärdig, och "het", lättirriterad.

Det berättas, att Lars var med då en av hans grannar i byn, bonden Anders Persson (f. 1777) på gården Ivarsboda nr 3, drunknade i fiske 1820. Det var försommar och Seglive-Lass och ´n Anders Persa begav sig ut till Djupviken för att fiska. Men på kvällen kom Lars ensam hem, och hörde inte av sig till Anders Pers-mor (hustrun Anna Greta, f. 1781), som förstås blev orolig. Inte heller någon annan i byn fick några nyheter och dagen därefter hittades Anders drunknad!

Lars lär sedan ha hotat änkan, avrätt henne från att gå till länsman i Sävar och meddela händelsen. Enligt

äldres berättelser skulle Lars någon kväll efteråt ha knackat på fönstret hos änkan och bett henne hålla tyst om saken: "Annars skall det gå sammaledes med dej", ska han ha sagt.

Lars troddes med andra ord ha skuld till Anders Persas drunkning. Bland många spreds ryktet, att det till och med skulle ha varit överlagt, att han knuffat sin bygranne överbord med vett och vilja. In Anders Persa blev dödad av "missunna" (missunnsamhet), sades det, vad man nu hade för täckning för sådant skvaller. Till en början fann man inte igen den drunknade, men Segliva-Lass visste bättre: "Karlur, va je vara dålig på leit", och så visade han dem var den avlidne fanns.

Änkan Anders Pers-mor blev en tid ensam med fyra minderåriga barn, födda åren 1806-19, och fick det förstås besvärligt. År 1822 gifte hon om sig med en Nils Fredrik Persson från Bygdeå och fick med honom ytterligare ett barn.

Bonden Lars Andersson i Ivarsboda, med tillnamnet Seglivade Lars, bodde på ålderdomen i den lillstuga som senare kom att tillhöra bonden Gustav Mattssons (f. 1908) gård. Mattssons förfäder har berättat, att då Lars bodde i stugan var yttertaket gjort av näver, mossa och jord, och golvet invändigt bara jord och sand. Som rumskamrat hade han en get. Enligt en tjänsteman från Nordiska museet, som varit och undersökt stugan, härrör den från 1600-talet.⁹

Enligt andra sägner skall Seglivade Lars, sedan han väl återvänt från olyckshändelsen 1804, själv ha amputerat sina förfrusna tår och sedan kastat in dem under sin stugugrund inlindade i en papperslapp. I samband med en mindre reparation i den gamla stugan, som från sekelskiftet 1900 fram till nutid tycks ha lämnats nästan orörd, har man dock letat förväves efter sådana kvarlevor efter Lars. Rester av gamla fisk-

redskap, några udda sälskinnskor och annat avfall fanns dock uppkastade bland torven på varmtakets botten och som sägs ha tillhört honom.

Det kan vara av intresse att veta var Seglive-Lass' bondgård fanns i förhållande till dagens boställen i Ivarsboda. Hans släktgård Ivarsboda nr 1 (10/64 mtl), där han och hans förfäder i många generationer varit bönder, fanns på det ställe som nu ägs av Karl Axel Lundström. Östra delen av ladugården där kan till och med vara från Lars' tid. Men sina sista år levde han som inhysing i byns norra del, jämte soldaten Nils Petter Olofsson Hjelt.¹⁰

*

Intressant är vad kyrkböckerna kan berätta om de på sin tid omtalade huvudpersonerna i säljaktolyckan 1804. I Umeå landsförsamlings "Graf-Bok" (C:4 1783–1807) står under rubriken "Begrafde i oktober, november och december 1804", med underrubriken "December månad", följande notering om de tre förolyckade säljägarna, här ordagrant återgivet:

16 | 9 | I Martii månad detta [dvs. den 16] drunknade i skjälfske Strandfiskaren Nathanael Boström, som lemnar efter sig hustru och 6 omyndiga barn. —

Strandfisk. Olof Pehrsson i Ytterbodan, lemnar efter sig hustru vid 2 omyndiga barn. —

Drängen Lars Jonsson ifrån Säfvar.

De avlidnas ålder vid olyckstillfället anges i död- och begravningsbokens marginal, eller för Nathanael Boström och Olof Pehrsson 36 år, och för Lars Jonsson 27 år. Av boken framgår vidare, att deras jordfästning ägde rum den 9 december 1804, som var en söndag. Huruvida de, eller någon av dem på havsisen ihjälfrusna, då var återfunna är inte känt.

Avslutningsvis följer här nedan personuppgifter om de fyra säljägarna.

Boström

Nathanael Jonsson Boström var född 1768 i Brån, som son till soldaten Jonas Zakrisson *Hellman*, senare *Wacker* (f. 1731). Nathanael gifte sig 1793 med Britta Margareta Olofsdotter från Täfteå, och han var "strandfiskare" (1799) i Ytterboda, där han bodde kvar till sin död på isen i mars 1804.

Ingenting tyder på att Nathanael själv varit indelt soldat, däremot hans far Jonas, som en tid upprätthöll roten *nr 77 Hellman* i Brån (1755) och sedan *nr 114 Wacker* i Ytterboda (1757-).¹¹ Husförhörslängden anger felaktigt 1766 som Nathanaels födelseår, men det är troligen en slentrianmässig kopiering av tidigare böcker och sammanblandning med hans äldre och ende bror och namne, som föddes och dog samma år.

Nathanael Boström hade vid sin bortgång sex (6) omyndiga barn: Jonas f. 1794, Britta Maria f. 1795, Anna Maria f. 1797, Olof f. 1798, Sofia Magdalena f. 1802 (en med samma namn föddes och dog 1801) och Elisabet Margareta född 3 mars 1804, dvs. här rimligen strax före faderns jaktfärd där han omkom.

Hans änka Britta bodde kvar som inhyses i Ytterboda med sina barn, tills äldste sonen Jonas bildade familj 1820. Sedan blev hon kvar hos sonen, vilken så småningom blev bonde och uppsyningsman på 5/64 mantal i samma by medan de andra barnen skingrades efter hand. Britta dog den 20 augusti 1857.

Persson

Strandfiskaren Olof Persson var född 1768 i Gunsmark, Ny-sätra, som son till soldaten Per Andersson på roten *nr 16 Lekatt* i

Lövångers kompani. Olof gifte sig 1792 med "pigana" Christina Pehrsson i Holmön, och han anges då som "Ungersvennen Olof Persson Lekatt i Holmön". Men honom själv hittar man inte aktuell tidsperiod i Holmöns husförhörslängd, och tillnamnet *Lekatt* är förstås hans fars soldatnamn.

I nämnda längd står han även som "Nyström" (1799) utan känd förklaring till det namnbytet än att hans födelseort Nysätra kunde ligga bakom. Uppgiften om två omyndiga barn i dödsrunan ovan stämmer dock väl med verkligheten. Hans änka Christina i Ytterboda dör 50 år gammal (1812) som "Enkan Nyström" i Ytterboda.

Jonsson

Drängen Lars Jonsson var född 1777 och son till förre "profossen" Jon Larsson i Sävar. Titeln *profoss* (till lat. *praepositus* 'överordnad') är en historisk benämning inom polisväsendet, ibland synonym för bödel eller (oftare) militär ordningsman.

Att det var denne Lars som var med på olycksfärden 1804 styrks av hans anknytning till Ytterboda. Lars' mor Anna Olofsdotter (1741–1800) var dotter till förre soldaten i Ytterboda, Olof Eriksson *Wacker* (1706–1778).

Andersson

Bonden Lars Andersson, alias *Seglivade Lars* o. likn., var son till bonden Anders Persson (1739–1819) på gården Ivarsboda nr 1. Hans mor var Anna Larsdotter (1741–1797).¹²

Lars var född den 21 december 1774, och han tog över sin fars gård 1799 sedan hans äldre bror Anders (med familj) av sagt sig hemmansrätten och flyttat till Umeå. Lars gifte sig samma år med Margareta Andersdotter (*Greta*, 1777–1856) från näraliggande byn Norum, Bygdeå sn. Husförhörslängden indikerar därefter ingen bortavaro från gården.

Lars och Margareta fick tre barn: Anna Britta f. 1800, Kajsa Greta f. 1802 och Anders f. 1807. På 1840-talet bor dottern Kajsa Greta ännu hemma tillsammans med sin utomäktenskapliga son Nils Olof f. 1837. Anders flyttar 1848 till Sävar.

Enligt lokalhistorikern Tore Rönnberg sålde Lars Andersson ca 1840 sitt hemman Ivarsboda nr 1 med byggnader, åkrar och skog till firman Olof Forsell & söner i Sävar. Därefter var han bosatt som "inhyses" i hembyn där han avled den 28 april 1852.

Noter

- 1 Den verkliga tidpunkten för olyckshändelsen var dagarna kring den 16 mars 1804.
- 2 Johan Gustaf Berzelius (1773–1811), regementsfältskär och regionläkare i Umeå (SiU).
- 3 På en myr bakom byn Kälen (dial. *Tjäl'n*), halvvägs längs den gamla stigen, ses än i dag rester av de spänger som en gång lades ut över myren att färdas på. Men sedan byggdes en "riktig" väg från Ytterbodavägen via Nyhem till Ivarsboda. Den nuvarande landsvägen anlades 1935.
- 4 I ett jaktlag med sälfärdsbåt var "båtkarlen" ofta den minst erfarne ombord, ibland en äldre man och/eller färdbåtens ägare, vilken om dagarna stannade kvar vid båten medan de övriga utförde sin jakt på säl.
- 5 Muntlig uppgift av Bertil Pettersson, Ytterboda/Tavelsjö.
- 6 Bouppteckningens innehåll har vänligen meddelats mig av Robert Eckeryd, Umeå.
- 7 Gustav Hallström (f. 1880) var välkänd arkeolog vid Riksantikvarieämbetet i Stockholm och besökte Holmön (och Holmögadd) påskveckan 1926.
- 8 Här Brita Magdalena Hansdotter (1820–1881), änka efter bonden Anders Öström (f. 1825). Denne drunknade i ett epileptiskt anfall under fiske 1856 och hittades med överkroppen hängande över båt-sidan (KWE).
- 9 Uppgift efter Robert Eckeryd, Umeå.

- 10 Att Lars med familj däremot var inhyses hos byns fältjägare N.P. Hjelt (1795–1869), som Tore Rönnberg menar (1998), är knappast troligt. Men även "nr 1 Hjelt" i Ivarsboda bedrev säljakt i Botten-viken, se Rehn 2007, 121.
- 11 Den kände prästen Pehr Stenberg (1758–1824) i Umeå var kusin med den förolyckade Nathanael Boström och skriver i sin "Lefwnads Beskrifning" (i FA) om två möten med honom, vid besök hos sin moster i Ytterboda i februari 1778 och i oktober 1784.
- 12 Det har framförts, att personen bakom tillnamnet "Seglive-Lass" kunde vara *torparen* Lars Andersson Boström (1773–1836), son till bonden Anders Larsson (1739–1796) på Ivarsboda nr 2, dessförinnan knekten Anders Ahlberg på byns soldatrote. Det saknar bevisvärde.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Forskningsarkivet vid Umeå universitet (FA)
Pehr Stenbergs "Lefwnads Beskrifning".
Gustaf Hallströms upppteckningar från Holmön 1926.
Kyrkböcker från Umeå landsförsamling.
Bouppteckningar från Holmön.

Släktutredningar
Hans Wikström, Örnsköldsvik.

Muntliga uppgifter
Tore Rönnberg (TR, f. 1920), Ivarsboda/Sävar
Karl W. Edlund (KWE, f. 1909), Holmön
Bertil Pettersson, Ytterboda/Tavelsjö
Robert Eckeryd, Umeå.

Artiklar i lokalpressen

"Om skälfisket", *Westerbotten* 9.12.1871. "En tragisk säljakt på Bottniska vi-
ken år 1805", av sign. Mr Hudik, *Umebladet* 21.2.1931.
"Jägare från Ivarsboda och Ytterboda på drift", *Umebladet* 4.3.1944.
"Han undslapp döden på isen" och "Utblottad grubblare", av Åke Sand-
ström, *Västerbottens-Kuriren* 1.2.1992.

Litteratur

- Kastman, Carl & Knut, [1880] 1906. "En säljakt". *Förövningar ur Läsebok för småskolan*. Del 2 (s. 247 ff.). Nordstedts förlag. Stockholm.
- Land och folk 1878* = "En säljakt i Qwarken". *Land och folk. Illustrerad Tidskrift för folklifsteckningar och reseskildringar*, utgifwen af Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande. (S. 249–52.) Stockholm.
- Rehn, Siv, 2007. *Gumboda hed. Den indelte soldaten, verksamheten och bygden*. Stockholm.
- Rönnerberg, Tore, 1998. *Ivarsboda 1500–1940*. Stencilutgåva.
- SiU = Släktnamn i Umeå 1622–1820*. Samlade och utgivna av Kungl. Vetenskaps-samfundets personnamnskommitté [gm M. Wennstedt]. Umeå 1984.

Recensioner

Osmo Pekonen, *La RENCONTRE des RELIGIONS autour du VOYAGE de L'ABBÉ RÉGINALD OUTHIER en Suède en 1736–1737*, Presse Universitaire de Laponie, 363 sidor, Rovaniemi, Finland, 2010.

Författaren till den här recenserade avhandlingen föddes 1960 i S:t Michel i Finland och blev 1988 FD i matematik efter studier vid Jyväskylä universitet i hemlandet respektive vid Ecole Polytechnique i Frankrike. Numera docent i matematik vid Jyväskylä och Helsingfors universitet skriver och talar Pekonen franska obehindrat och hans intresse för idé- och lärdoms-historia och fransk kultur har tidigare renderat honom utmärkelsen Chevalier des Palmes Académiques. Han har nu också doktorerat i ett lärdomshistoriskt ämne.

Långväga resenärer från Frankrike som Jean-François Regnard (1681) och Aubry de la Motraye (1718) kan sägas tidigare ha banat vägen till *la Laponie*. Den här berörda franska vetenskapliga expeditionen 1736–37 leddes av astronomen, geodeten och matematikern Pierre-Louis Moreau de Maupertuis (1698–1759) och bland övriga franska vetenskapsmän märk-

tes astronomen Pierre-Charles Le Monnier (1715–99), astronomen & matematikern Charles-Etienne Louis Camus (1699–1768) och matematikern Alexis Claude Clairaut (1713–65), den sistnämnde med särskilt ansvar för framräknande av resultatet av verkställda mätningar. Den mest kände svenske deltagaren var Anders Celsius (1701–1744), professor i astronomi vid Uppsala universitet sedan 1730. Sammanfattningsvis visade de mätningar, som företogs i området mellan Torneå i söder och Pello och Kittis i norr, att vårt jordklot inte har en rent sfärisk form utan är tillplattat vid polerna.

Förutom Maupertuis egna redogörelser i skilda arbeten har den som astronom, kartograf och krönikör medföljande katolske prästen Abbé Réginald Outhier (1694–1774) lämnat oss en detaljerad berättelse i form av sin i Paris 1744 utgivna *Journal d'un Voyage au Nord en 1736 & 1737*. Denne var korresponderande ledamot av l'Académie Royale des Sciences och innehade sådan vetenskaplig kompetens, som motiverade hans medverkan. Denna Abbé Outhiers resejournal – översatt till svenska av Arne & Gunvor Nordberg (se

Tornedalica 39, 1982) som *Den franska gradmätningsexpeditionen i Tornedalen 1736–1737* – har Pekonen nu gjort till föremål för en närmare granskning.

Flertalet av medlemmarna i den franska gradmätningsexpeditionen upp till Torneå och Tornedalen i norra Sverige avreste från Paris i april 1736 och återkom till samma stad i augusti 1737. Efter att i de tre första kapitlen ha förklarat syftet med expeditionen och redovisat det politiska och religiösa sammanhang, i vilken den företogs, tecknas abbé Outhiers egen levnadsbana i det fjärde kapitlet. Pekonen övergår därefter till att skildra expeditionens förlopp med alla dess ovedersägliga strapatser och vedermödor.

I avhandlingen redovisas såväl upp- som återresan till sjöss och till lands detaljerat i kap. 6 *L'itinéraire de l'abbé Outhier* s. 122–130. Mötena mellan den katolske prästen Outhier och skilda protestantiska och ortodoxa präster längs resvägen och deras skilda trosuppfattningar redovisas i kap. 7 *Observations de l'abbé Outhier sur les religions chrétiennes* s. 131–210 och förklarar titeln på Pekonens avhandling. Samernas kultur, deras hedniska tro och sedvänjor uppmärksammas i kap. 8 *Le fonds païen en Laponie* s. 211–253. Ett mindre kulturhistoriskt men kanske mera pi-

kant inslag i expeditionens framfart skildras i kap. 9 *L'affaire des deux Laponnes: les silences de l'abbé Outhier* s. 254–274, som berör syst-rarna Christine och Elisaberth Planström, döttrar till en rådman i Torneå, som efter ett hektiskt nöjesliv under vintern 1736–37 i Torneå förleddes att resa ner till Frankrike, där de snart övergavs av sina kavaljerer och gick sorgliga öden till mötes. Om detta inslag är dock Abbé Outhier skäligen förtegen medan Pekonen desto mera belyser ämnet med framlyftande av i varje fall för mig tidigare okända fakta. I kap. 10 *Perspectives pour le développement du tourisme* s. 275–293 behandlas möjligheterna att i vår tid utveckla turismen i spåren av denna expedition, som från eftervärldens sida tilldragit sig sådan uppmärksamhet.

Från svensk sida har Maupertuis expedition tidigare behandlats bl.a. av Anders Celsius i dennes alltjämt otryckta manuskript *Journal d'observations* i Uppsala universitetsbibliotek och av den mångårige medlemmen i JN-s, Erik Tobé (1907–2007), vilken med "Fransysk visit i Tornedalen 1736–1737" (*Tornedalica* 42, 1986), "Anders Hellant: en krönika om sjuttonhundralets märkligaste tornedaling" (*Tornedalica* 49, 1991), "Maupertuis' Berättelse om en färd till det inre av Lappland för att finna ett gammalt

minnesmärke" (*Oknytt* 1–4, 1999) och "Anders Celsius och den franska gradmätningen i Tornedalen 1736–37" (*Acta Universitatis Upsalensis* 74, 2003) visat sina djupa insikter i vad avser här berörda gradmätningar.¹

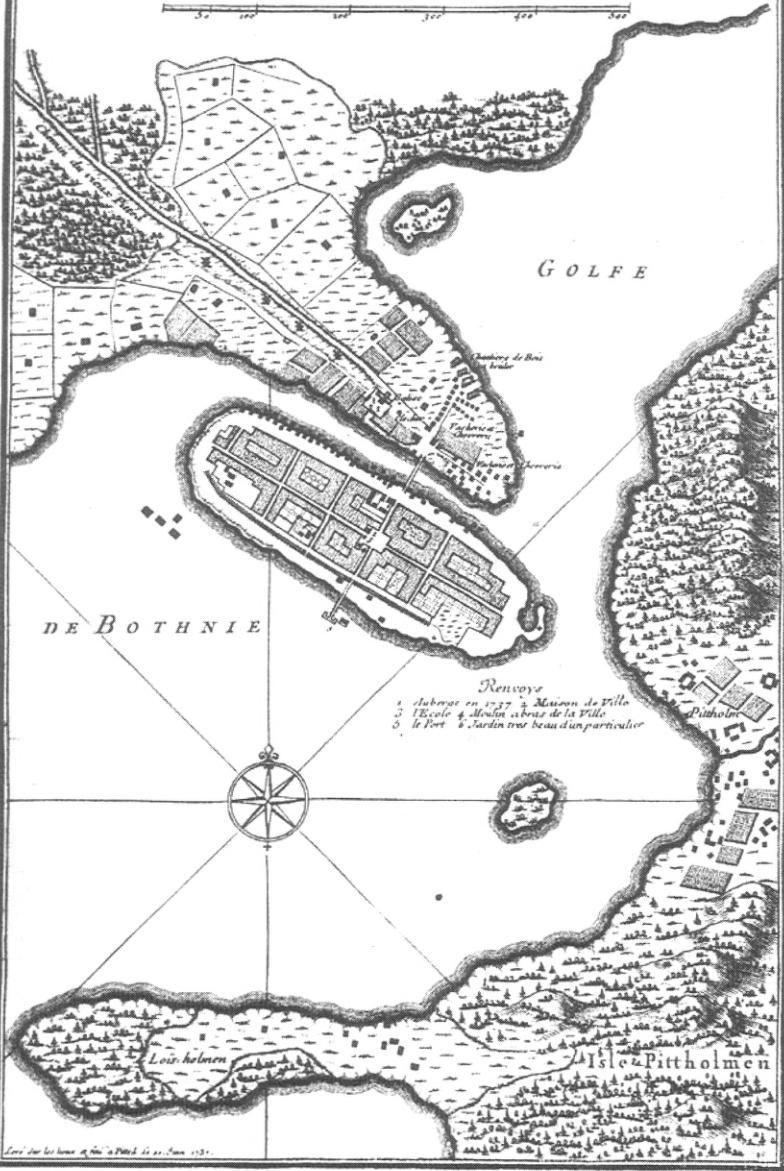
Abbé Outhier förefaller inte ha klätt sig som präst under expeditionen. I varje fall ansåg han sig i slutet av juni 1736 vid sammanträffande med kapellanen på Karlö utanför Uleåborg behöva nämna att han själv var katolsk präst. Han skrev sin resejournal på en ålderdomlig franska men de rena citaten är korta och inte alltför många. Den franska som Pekonen skriver är däremot modern och med hjälp av lexikon förhållandevis lättillgänglig. När jag första gången i mitten på 1980-talet började intressera mig för denna gradmätningsexpedition föll det sig naturligt att via Piteå stadsbibliotek fjärrlåna originalet till Abbé Outhiers resejournal, vilket för mig blev en källa till ständig förargelse. Hur många olika editioner jag än fjärrlånade från olika universitetsbibliotek i de nordiska länderna kunde jag inte återfinna någon enda, vari den i resejournalens innehållsförteckning angivna stadsplanen för Piteå stad fanns med. Via biblioteksväsendet inhämtades att Bibliothèque Nationale i Paris inte heller hade något exemplar med sagda stadsplan

införd. Vid kontakt med Tobé berättade denne att också han länge förgäves sökt finna något komplett exemplar av Outhiers resejournal, varför vi bägge drog slutsatsen att just denna stadsplanekarta och motsvarande för Torneå och Pello av okända skäl aldrig inkluderats vid den slutliga tryckningen 1744.

Efter tio års träget efterforskande i olika franska bibliotek fann emellertid Pekonen hösten 2007 i la Bibliothèque de l'Observatoire de Paris ett exemplar av boken, vari alla saknade kartor faktiskt ingick. Det länder honom till evärdlig heder att han aldrig gav upp i sitt sökande. Mot bakgrund av mina 37 år i Piteå med starkt intresse för pitebygden under svunna tidevarv må det tillåtas mig att här betrakta den *Plan de la ville de Pitheå en Westrebothnie à 65 Degrés 22 Latitude septentrionale*, uppmätt och ritad av Outhier den 16–21 juni 1737, som ett kulturhistoriskt genombrott av stora mått.² Outhiers stadsplan över Piteå Nystad är ett under av detaljrikedom jämfört med tidigare kända stadsplaner under 1700-talet.³

De i svartvitt och färg flödigt förekommande illustrationerna och den typografiskt tilltalande utformningen gör att avhandlingen måste ses som ett mycket värdefullt tillskott i litteraturen om den franska gradmätningsexpedi-

PLAN DE LA VILLE DE PITHEA en Westrebothnic
 a 66 Degrés 22' de Latitude septentrionale
 Echelle de 500 Toises de France

GOLFE

DE BOTHNIE

Renvoye

- 1. Subrogé en 1757 à Maison de Ville
- 2. Ecole & Mesure d'Armes de la Ville
- 3. le Port & Jardin tres beau d'un particulier

Pittholmen

Isle de Pittholmen

Lous holmen

Carte d'après les plans de Pitheå de 1757 & 1758.

tionen. Inte minst bidrar därtill en rikhaltig bibliografi om hela 42 sidor, som borde intressera varje forskare i samma ämne.

Trots det stora intresse, som väckts i Europa för Lappland och dess invånare efter Johannes Schefferus banbrytande verk på latin *Lapponia* (1673), som raskt översattes till de ledande europeiska språken och därigenom präglade flertalet andra långväga resenärer under 1700-talet, när de i sin tur skrev sina resejournaler, är det ödets ironi att just denna expedition aldrig nådde fram till det egentliga Lappland utan kom att företa alla sina mätningar inom det dåtida svenska landskapet Västerbotten. Just detta förhållande kan dock rimligen inte lastas Maupertuis eller Outhier mot bakgrund av samtidens betraktelsesätt i vad avsåg vårt lands nordligaste trakter. Självfallet kan det långt mindre lastas Pekonen i hans avhandling.

Finns det då ingenting att anmärka på från min horisont? Faktiskt har jag trots begränsade kunskaper i franska språket likväl funnit (s. 182, not 44) ett sakfel och det gäller släktskapsförhållandet mellan dåvarande kyrkoherden i Piteå, Daniel Solander (1669–1738), och dåvarande rektorn för Piteå Trivialskola, Carl Solander (1699–1760). Den senare var inte bror (*frè-*

re) utan son (*fi*ls) till den förre och efterträdde sin far som kyrkoherde. Mot bakgrund av det stora kulturhistoriska värde som representeras av de tre tidigare så länge saknade men efter drygt 270 års törnrosasömn nu återfunna planritningarna känns det närmast futtigt att påpeka detta fel. Mot bakgrund av de många lansar jag tidigare brutit för prästsläkten Solander så kan jag emellertid här inte underlåta att påpeka detsamma. Därmed lämnar jag Pekonens avhandling, som för varje forskare i samma ämne utgör en veritabel "guldgruva".

Per Tingbrand

Noter

- 1 Tobé promoverades som Tekn. Dr Hc vid KTH 1983 och tilldelades Olaus Magnusmedaljen 1996.
- 2 I avhandlingen återges de tre ur svensk synvinkel så länge saknade planerna över Pello och Kittis s. 128, över Torneå s. 156 och över Piteå s. 164, samtliga i form av helsidesillustrationer.
- 3 I *Piteå Museums Årsbok* 2008:41–50 kommenteras denna nyfunna stadsplan mera i detalj. Jag fascineras även av motsvarande planer över Torneå och Pello men finner mig sakna kompetens – och utrymme inom ra-

men för en recension – att kommentera dessa på motsvarande sätt.

Isabella Josefsson, *Pelle Molins brev*, Hemströms Tryckeri, Härnösand 2011. 345 s.

Gustaf af Geijerstams förord, "Ett svenskt skaldeöde", till den av honom redigerade postuma utgåvan av Pelle Molins *Ådalens poesi* (1897), måste höra till ett av de mest anmärkningsvärda försöken att mytologisera en författare. Från att tillsammans med bl.a. August Strindberg ha hört till en av de ledande intellektuella i 1880-talets samhällskritiska realistiska rörelse, hade Geijerstam på 1890-talet övergått till en mera nationellt inriktad natur- och hembygdsromantik.

Pelle Molin, som avlidit bara 32 år gammal i Bodö året innan *Ådalens poesi* gavs ut, passade som hand i handske för Geijerstams projektioner om en exotiskt färgad svensk naturpoesi. Han förvandlade i sitt förord Pelle Molin till en poet som tycktes vara direkt sprungen ur den norrländska öde Marken. Geijerstam beskriver Pelle Molin på följande vis: "Han var en fjällman till hela sitt väsen, och

han kände i hela sitt lif lockelsen af den trolldom, med hvilken vildmarken fångslar de stora skalde naturer, hvilka föds i fjällen och för hvilka det är lika omöjligt att finna sig till rätta i civilisationens förhållanden, som det är möjligt för lommen att trifvas i en zoologisk trädgårds konstgjorda insjöar." Det var det slags beskrivningar som, förutom Molins noveller i sig själva, lade grunden för den litterära framgång och det inflytande han fick kring sekelskiftet 1900. Norrland var tillräckligt långt borta och främmande för att kunna utgöra skådeplatsen för den läsande publikens exotiska projektioner.

Idag framstår väl Geijerstams karakteristik av Molin som en smula stollig men ändå tror jag att hans beskrivning, visserligen i en mer urvattnad och subtil version, följt med det allmänna intrycket av Pelle Molin in i våra dagar. Så har Molin framträtt som ett slags obildad, naiv men autentisk författare och konstnär som dog innan han hunnit realisera sina talanger som författare.

Därför är det på alla sätt välgörande att Isabella Josefsson nu tagit på sig uppgiften att samla och ge ut de många brev som Pelle Molin skrev under sin levnad. Det är inte alla brev som finns kvar i original. En del har gått förlorade,

men Isabella Josefsson återger även dessa såvida de citerats i andra publicerade källor. Det gör att brevsamlingen blir en tämligen heltäckande redogörelse för Pelle Molins liv från tiden som gymnast i Härnösand fram till de sista veckorna i Bodö.

Förutom att breven visar en ovanligt levnadsglad och frimodig ung man som söker en livsuppgift, dementerar de också med all önskvärd tydlighet bilden av Molin som "naturskald" och "ädel vilde" från den norrländska vildmarken. I breven framträder i stället en intellektuellt nyfiken människa som på olika sätt försöker gestalta och ge röst åt den landsända han vuxit upp i, samtidigt som han brottas med ständiga bekymmer att förtjäna sitt livsuppehälle.

I breven från gymnasiästären i Härnösand framstår Pelle Molin som en yngling med många vänner, begiven på både fester och kvinnor. Samtidigt är han mycket intresserad av att bilda sig i litteratur. I synnerhet är det Carl Jonas Love Almqvists böcker som han sätter främst i sin läsning. Tyvärr verkar det som om hans bildningsörst är av det mer monomana slaget. Om han älskar att läsa litteratur, har han nämligen betydligt svårare för matematik och andra ämnen, vilket resulterar i att han inte klarar att ta studentexamen.

Han tvingas därför göra ett nytt försök i Östersund året därpå, men med ett lika nedslående resultat.

Dock verkar han inte modslås av detta. Breven är lika fulla av hyllningar till vänner och fester som till litterära och konstnärliga upplevelser både före och efter studentförsöken (i Östersund börjar hans stora intresse för Johan Tiréns målningar). De innehåller även oblyga redogörelser för ett flertal erotiska äventyr och upplevelser. Där finns emellertid även en mörkare sida som behandlar det problematiska förhållandet till fadern. Denne verkade anse Pelle vara en odåga, och vid ett tillfälle hade han farit ut i anklagelser som utmynnar i påståendet att Pelle var en oäkting. Pelle Molin menar i ett brev till en vän att fadern tyranniserat den tidigt bortgångna modern, och att han aldrig kunnat smälta att Pelle varit moderns älsklingsbarn. Med sina övriga syskon, och i synnerhet system Terese, har Pelle god kontakt och det är till dessa och till vänner från de olika skolor han frekventerade som merparten av breven är adresserade.

Efter att ha misslyckats med att ta studentexamen, vänder Pelle Molin sin håg till måleriet, och söker sig till Konstakademien i Stockholm. Efter bara ett år verkar det som om det saknas medel att

fortsätta studierna vid akademien, och det är då som han beslutar sig för att bosätta sig i Näsåker och den lilla stuga som sedan kommit att kallas Pelle Molin-stugan. Det är också främst för att försörja sig som han börjar skicka in historier och berättelser till olika tidningar och tidskrifter. I breven ser man dock att det inte bara är krassa ekonomiska skäl som gör att han börjar intressera sig för den norrländska verklighet som omger honom.

Möjligen är det distansen från hemtrakterna som han erfar när han befinner sig i Stockholm, möjligen är det nittiotalisternas fältrop efter hembygdsskildring och naturromantik, som gör att han blir mer intresserad av och medveten om det karakteristiska för den norrländska verkligheten. Klart är dock att det i breven finns allt fler uttalanden om ambitionen att skildra Norrland, och att göra det på ett sådant sätt som får med både dess positiva och negativa sidor. I ett fragment av ett brev från 1891 till en vän från Konstakademien, Alfred Bergström, skriver han att han med hjälp av både text och teckningar ska skildra "det levande Norrland i natur, saga, lif, glädje, bekymmer och död".

I ett brev från 1893 till en annan kamrat från Konstakademien, Axel Sjöberg, har han fått reda på

att C.E. Fritzes förlag planerat att ge ut ett "praktverk" som ska skildra Sverige och svenskarna under 1800-talet i "lif, seder och arbete", och han ställer den retoriska frågan om vem de ska anlita för att skriva om "lapparne" och Norrland. Han ber Sjöberg att lägga ett ord för honom som skribent. Han är visserligen inte den mest kompetente att skildra samernas tillvaro, men det norrländska kan han. Om Norrland finns det "mycket af intresse att berätta – oanade saker. Det sällsamma lifvet i skogarne under korta vinterdagar och långa vinternätter [...]. Allt detta som ram till det vilda lif, som snart skall göra Norrlands sjelfegande bonde till en myt."

Ett skäl att anmäla sig som villig att skriva en sådan historia är således ekonomiskt, men det är ingalunda det enda motivet. Man noterar att han både strävar efter att skildra det "vilda" Norrland med dess natur, kanske som en eftergift till det exotiserande som senare hos Geijerstam skulle finna en varm anhängare, men också de sociala aspekterna av den norrländska tillvaron; att snart finns det inte plats för självständiga bönder i Norrland. I ett tidigare brev från 1891 till ännu en kamrat från Konstakademien, Alfred Bergström, märker man även en viss opposition mot de rådande litterä-

ra trenderna. Han deklarerar att han vill skriva om Norrland, men inte en skiss med "känslöstämningar och ingen händelse" som nutidens författare tycker om, utan han vill skriva så att händelsen blir "koncis, trång, kraftig, klar".

Trots att han inte känner sig riktigt kompetent att skildra samernas liv, har han ändå planer på att skriva en roman som framför allt handlar om konflikten mellan samer och nybyggare, vilket han betecknar som i det närmaste olöslig. I ett brev till Axel Sjöberg i december 1892 skriver han: "Renarne förstöra utestående höhässjor för nybyggaren. Nybyggaren skjuter renarne. Lagen är usel och tvetydig. Lappen är ingen lagvrängare och får mestadels orätt. [...]. Det är den oundvikliga kampen mellan kultur och nomadlif, då de stöta samman."

När Pelle Molin i oktober 1894 lämnar Näsåker tillsammans med en kamrat för att bege sig till Lofoten och så småningom Bodö, framgår det av breven att han uppfattar det som den sista chansen att göra något annat. I ett rörande brev i november 1894 till en vän från Näsåker beskriver Molin hur hans bristande självkänsla och uppgivenhet höll på att ta död på honom i Näsåker. Han kände det säkert som att han var en förlorare i livets hårda spel. Han hade varken

klarat studenten eller blivit klar med sin utbildning till konstnär. Särskilt svårt var det när han fick brev från sina vänner som alla tycktes befinna sig i Paris. Han skriver: "Även jag hade en gång ansetts skola bli någonting – och nu gick jag där och trampade på samma ställe, medan de andra kämpade arbetets kamp i Paris och jublade därtill."

Frågan är dock om det blev så mycket bättre i Bodö. Också där fick han kämpa för att försörja sig, även om han kunde dra nytta av både den nationella och internationella pressens intresse för artiklar från det nordliga och arktiska området (ett tag var han inne på att som reporter följa med Andrée-expeditionen på resan till Svalbard).

På hösten 1895 är han nära att gå under i en snöstorm på fjället Sulitelma, och det är då han – åtminstone enligt egen uppgift – skriver novellen "Historien om Gunnel". Det är både den mest kända och den mest föraktade av hans berättelser, och det är uppenbart att han själv inte riktigt vet hur han ska förhålla sig till den. I flera brev återkommer han till den. Han skriver att uppslaget var "både originelt och fullt af poesi", men att den måhända brast i utförandet. I det brev till Axel Sjöberg i mars 1896 som brukat kallas hans testamente, skriver han att den

”förvirrade bit” som han publicerat i *Nornan*, ”Historien om Gunnel”, ändå kunde ge Axel ”en idé om åtskilligt af det egendomliga i denna landsända”, och att gestalten Gunnel innehöll så mycket av hans egen mor: ”Hon var så der. Och der fins ännu sådant folk. Diktareflickor i höga furuskogar – vanligtvis få de oäkta barn med någon trävaru-laban.”

Jag undrar om inte skälet till att han i flera brev nämner ”Historien om Gunnel” på det sätt han gör, samtidigt stolt och en smula ursäktande, är att han i den berättelsen kände att han fick med de teman som upptagit honom länge, både på det personliga planet och på ett mera generellt politiskt. ”Historien om Gunnel” är en allegori över exploateringen av Norrland samtidigt som den talar om vikten av att respektera och lyssna till de berättelser och historier som kommer ur det ångermanländska landskapet, dvs. de två saker han säger att han önskat skriva om i sitt s.k. testamente, alltså det brev han skrev till Axel Sjöberg en månad före sin död. Dessutom erinrar man sig faderns ord om att han var en oäkting. De sista orden i ”Historien om Gunnel” tillhör den unge poeten som till den åldrade professorn som visat sig vara hans far säger: ”Oäkta kalla de mig – äkta säger jag. Jag går till fjällbyg-

den och händelserna.” Man kan önska att Pelle Molin getts mera tid att utveckla sitt författarskap. Det hade kunnat bli än mera spännande.

Isabella Josefsson har gjort vår kunskap om Pelle Molin en stor tjänst genom sitt arbete med denna utgivning. Det finns en del småsaker att anmärka på, t.ex. det besynnerliga i att fotnoter i Molins brev införlivats i utgivarens fotnoter. Möjligen kunde man också önska utförligare kommentarer till vissa av breven, i synnerhet dem där originalet saknas och brevet skrivs av från en tidigare tryckt källa.

I huvudsak är det dock en fantastisk arbetsinsats av Isabella Josefsson och mycket glädjande att denna samling av Pelle Molins brev nu äntligen finns tillgänglig för allmänheten. Det ger en fördjupad bild av Pelle Molins liv och diktning. Förutom allt annat visar det också att han var en skicklig brevskrivare med en mycket personlig röst. Isabella Josefsson har fått råd och hjälp av den i ämnet Pelle Molin kunnige Carl-Henrik Berg och denne har även skrivit ett informativt och intressant efterord om de vindlande vägar Molins brev tagit fram till denna utgåva.

Anders Öhman

Per Fransson, *Landskapet som lärobok. Regionalitet och medborgarfostran i Jämtland kring sekelskiftet 1900*. Sekel Bokförlag, Lund 2010. 384 sidor.

Skapas regionala identiteter? I så fall hur? Eller finns de kanske givna redan från begynnelsen? Behövs regionala identiteter? I så fall varför? Dessa och liknande frågor rör människans vara. De är essentiella. Och de är lika aktuella i tidigt 2000-tal som de var i sent 1800-tal. Idag är det diskussionen om framtidens storregioner i Sverige och Europa som är på tapeten. Igår var det nationens landskapsidentiteter som landet runt var föremål för konstruktion. Hur dagens ansträngningar att skapa nya regionala identiteter faller ut är en fråga för framtiden. Gårdagens intensiva arbete har analyserats av historikern Per Fransson, tidigare bosatt i Östersund. Resultaten presenteras i doktorsavhandlingen *Landskapet som lärobok. Regionalitet och medborgarfostran i Jämtland kring sekelskiftet 1900*, som lades fram vid Mittuniversitetet, Campus Härnösand, den 4 december 2010.

Regionen är omöjlig att förstå utan sitt sammanhang – den är alltid en del av någonting större. Det sena 1800-talets regioner blir sålunda obegripliga utan den helhet

i vilken de ingår, menar Fransson. Den jakt på regional identitet, som runt om i landet bedrevs kring sekelskiftet 1900, måste därför betraktas i sammanhang med det samtida arbetet att skapa en ny *nationell* identitet. Ett nytt samhälles struktur, det industrialiserade samhällets, hade utmanande trängt in i det agrara Sverige och bringat oreda i det som var gammalt och fornt. Samhällets stabilitet hotades när konflikten mellan det gamla Sverige och det nya trappades upp. Målet var en organisk helhet, ett Sverige där regionerna tillsammans skapade Nationen. Det gällde också att inför omvärlden tvätta bort stämpeln av ett efterblivet land i Europas norra utkant. Kring år 1900 var det bilden av en självmedveten och modern industrination som gällde, ett budskap som med stolthet presenterades på 1897 års Stockholmsutställning.

Skillnaden mellan "gamla" och "nya" Jämtland fångas i blyxtbelysning av Carl Anton Wetterberg (Onkel Adam), vid 1800-talets mitt redaktör för *Jemtlands Tidning*, och Johan Lindström Saxon, tidningsman i Östersund ett halvsekel senare. Båda bidrog de aktivt till arbetet att konstruera och sprida sin tids jämtlandsbild – anpassad till respektive epoks dominerande föreställning om den svenska na-

tionen. Där Onkel Adam såg knapphet och social misär, hotfull fjällnatur och en plats i nationens periferi, där såg Saxon "Jungfru Jemtland", friskhet och renhet personifierad, ungdom och framtidstro.

Mellan de båda chefsmurvarnarnas konstruktioner ligger industrialismens genombrott, som drastiskt förändrade förutsättningarna för Sverige och dess relation till omvärlden. I Wetterbergs agrara, förindustriella samhälle fanns egentligen inget behov av en ur jordbrukssynpunkt föga vinstbringande nationsdel belägen långtbort-i-ingenstans. Lindströms karakteristik passar däremot som hand i handske en nation på industrisamhällets tröskel. Att sanna svenskar dessutom från 1880-talets början med tågets hjälp kunde bege sig dit för att beskåda det sköna Jämtland, en härlig del av det underbara Sverige, gjorde liksom inte saken sämre. Omvänt kunde järnvägen sätta jämtarna i förbindelse med Sveriges alla härliga landskap. Dessa delar, menar Fransson, kan därför liknas vid lärobokens olika kapitel. Syftet var inte primärt att låta vare sig jämten, smålänningen eller västgöten lära känna sina egna eller andra landskapsbröders och -systrars hemligheter. Långt därifrån, läroboken ville förmedla kunskap i na-

tionell endräkt och svenskhet.

Det var således tanken på nationell integration som styrde arbetet med de regionala identiteternas konstruktion kring sekelskiftet 1900. Det specifikt jämtska, öst- och västgötska liksom skånska uppmuntrades som underavdelningar av det svenska. Det mest poetiska uttrycket för denna strävan är Selma Lagerlöfs pedagogiska mästerverk om Nils Holgersson och hans underbara resa genom Sverige, ett beställningsverk av Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening och utgivet strax efter unionsupplösningen 1905, vid en tid då behovet av nationell samling ansågs vara särdeles stort.

Per Franssons avhandling väcker också frågor inför framtiden. Vilka jämtländska särarter ska vi ta med oss in i Mitt-Sverige? Vad av jämtska ska integreras i ett framtida Stor-Norrlands identitet? Kort sagt: Vilka jämtländska berättelser ska beredas plats i Den Stora Berättelsen om den region i Europa som heter Sverige?

Svenbjörn Kilander

Erik Nydahl, *I fyrkens tid. Politisk kultur i två ångermanländska landskommuner 1860–1930*. Mittuniversitetet 2010. 281 sidor.

De senaste 150 åren vittnar om stora politiska reformer. Mest känd är kanske den som år 1921 gav svenska män och kvinnor rätten att på formellt lika villkor delta i riksdagsvalen. En annan kändis är reformen som förpassade de politiska kategorierna adel, präster, borgare och bönder till sophögen när tvåkammarriksdagen infördes år 1866. Båda har de varit föremål för en lång rad statsvetares och historikers intresse. Men det finns också minst lika viktiga reformer, som i stort sett helt lämnats därhän utan analys.

Erik Nydahl har med sin doktorsavhandling, *I fyrkens tid. Politisk kultur i två ångermanländska landskommuner 1860–1930*, beträtt ett av dessa hittills så gott som helt förbisedda forskningsfält i sin undersökning av den politiska kulturens förändring på lokal nivå under intryck av industrisamhällets framväxt. Konkret gäller avhandlingen en jämförelse mellan utvecklingen i Stigsjö, fast förankrad i bondesamhället, och Ytterlänäs, som genomgick en metamorfos under perioden.

Med 1862 års kommunalförordningar förändrades rösträtten i

kommunerna radikalt. Röster/”fyrkar” erhöles nu i förhållande till betald kommunalskatt. Även bolag, som kunde samla på sig tusentals röster, sterbhus, kvinnor och omyndiga barn fick nu rösta på kommunalstämman. I början av 1900-talet maximerades antalet röster till 40. Systemet försvann med den lika och allmänna rösträttens införande, som tillämpades på kommunal nivå första gången våren 1919.

Trävaruindustrins framryckning efter 1800-talets mitt kom att sätta sin prägel på den lokala politikens förutsättningar i regionen. Kortfattat ledde det till stora maktförskjutningar från bönder till bolag i industrialiserade kommuner, men också till att stora skillnader uppstod gentemot jordbrukskommuner där bönderna behöll makten.

1870-talets högkonjunktur medförde i Ytterlänäs att det totala antalet fyrkar i kommunen ökade från 27 622 till 90 806. Större och mindre trävarubolags politiska makt stärktes på bekostnad av böndernas när rösterna från den i mantal satta jorden under samma tid minskade från 21,9 procent till 6,7 procent. Brukspatronen Gavelius och hans familj kontrollerade år 1875 hela 55 procent av kommunens alla röster.

Under 1870-talets senare hälft blev konjunkturerna sämre. År

1879 hade Graningeverkens och Väja ångsågs gemensamma röstandel minskat till "bara" 11 procent samtidigt som den fasta jordens röster åter fick större betydelse. Återkommande konjunktursvängningar satte på detta vis sin prägel på det kommunala livet i Ytterlännäs kring sekelskiftet 1900. I högkonjunkturer gavs bolagen i praktiken oinskränkt makt; när världsmarknadspriset på trävaror sjönk ökade böndernas inflytande.

Stigsjö levde under helt andra ekonomiska – och därmed kommunalpolitiska – förhållanden. År 1863 fanns totalt 5167 fyrkar i kommunen. Jordens röstandel uppgick till 76,7 procent, utspritt på ett hundratal hemman av varierande storlek. Röstmakten placerades således kollektivt hos bönderna. Jordens andel av samtliga fyrkar låg år 1900 kvar på ungefär samma nivå som under 1860-talet. I Stigsjö gick livet sin gilla gång.

Vid de första allmänna kommunala valen våren 1919 tågade Sandslåarbetarna i Ytterlännäs till vallokalen för att med hjälp av en socialdemokratisk partilista sätta in de sina i ledningen.

Något liknande stod inte att finna i Stigsjö, där det s.k. Ramsele-systemet tillämpades. Redan före valdagen gjorde man med ett handslag upp om vilka som skulle

ta plats i fullmäktige. År 1920 utsågs t.ex. folkskolläraren Rickard Stattin att ensam företräda hela kommunen på valdagen. Valdeltagandet låg således långt under 1 procent.

Vid 1800-talets mitt var de båda socknarna varandra tämligen lika. Med industrisamhällets ankomst kom de att gå helt skilda öden till mötes. I Stigsjö levde det gamla samhällets ekonomiska och sociala strukturer kvar. Utvecklingen gick sakta när välbeställda hemmansägare regerade som de alltid gjort. Harmoni och endräkt var kommunens lösen. I Ytterlännäs ersattes bondesamhällets strukturer av det nya samhällets. I konflikten mellan gammalt och nytt tog ett dynamiskt lokalsamhälle form, en representant för ett modernt Sverige.

Erik Nydahl har i sin lika väl-skrivna som spännande doktorsavhandling på ett övertygande sätt förmått att kasta nytt ljus över en minst sagt dynamisk period i svensk historia.

Svenbjörn Kilander

Nils Erik Villstrand. *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812. Finlands svenska historia 2*. Svenska Litteratursällskapet i Finland och Bokförlaget Atlantis, Helsingfors och Stockholm 2009.

Få historiker behärskar konsten att skriva synteser. En mästare i genren är Nils Erik Villstrand, sedan år 2000 professor i nordisk historia vid Åbo Akademi. Hans produktivitet måste betecknas som enastående. Våren 2011 stod han som huvudförfattare av fjärde delen av Norstedts *Sveriges historia*, som behandlar tiden 1600–1721. 2009 gav han ut den här anmälda andra delen av *Finlands svenska historia* (första delen skriven av Kari Tarkkainen recenserades i Oknytt 3–4, 2009). Den är utarbetad inom ramen för projektet "Svenskt i Finland – en lång historia" som stöds av Riksbankens Jubileumsfond.

De kronologiska ramarna för Villstrand är något oväntade och utgörs av Gustav Vasas avskedstal till ständerna 1560 då samtliga stånd från den finska riksdelen var närvarande och 1812 då kronprins Karl Johan och kejsar Alexander I träffades i Åbo och Sverige slutgiltigt gav upp tanken på en återerövring av Finland. För Villstrand är alltså 1812 en mer motiverad främre gräns för det svensk-finska riket än 1809, rikssprängningens

år. Villstrands föredömligt pedagogiska framställning är i mycket fokuserade på hans egna specialområden militärhistoria, politisk kultur och läs- och skrivkunnighet, men han behandlar också mycket mer.

Den finlandssvenska eliten, främst koncentrerad till Nyland och Helsingfors, får sin givna plats. De ledande finlandssvenska familjerna spelar ännu idag en viktig roll i Finlands ekonomiska och kulturella liv. Villstrand kan naturligtvis repliera på den i Finland livaktiga agrarhistoriska forskningen alltifrån Eino Jutikkalas klassiska *Bonden i Finland genom tiderna*, vars första upplaga utkom 1942. Han kan också dra nytta av den lokalhistoriska litteraturen, som liksom i Norge är mer omfattande än i Sverige. Universitetshistorikerna i våra grannländer drar sig inte för att gå "utanför muren" och skriva vetenskapligt underbyggda men samtidigt lättillgängliga socken- och stadshistoriker.

Som en röd tråd genom framställningen går hur både det svenska och finska Finland fick lida av utskrivningarna under den svenska militärstatens tid. Stormaktsdrömmens baksida var bondenöden. En av tre vuxna män i Finland dog på slagfältet eller av fältsjuka under de svenska stor-

maktskrigen. Ett sätt att undgå utskrivningarna var att rymma. I östra Finland kunde på sina håll varannan utskrivna soldat rymma till Ryssland, Ingermanland och Estland där rymlingarna var välkomna som arbetskraft på godsens. Få kunde gripas. Rymningsbenägenheten torde ha varit mindre i de svensktalande områdena. Rigas försvar i Lettland var svensktiden ut anförtrott åt soldater och officerare ur det rikstroga Österbottens regemente.

I likhet med svenska historiker menar Villstrand att en politisk kultur präglad av dialog mellan överhet och undersåtar växte fram under 1600- och 1700-talet. Böndernas vardagsmotstånd mot skatter och andra pålagor medförde att regelverken sågs över och justerades. I ett tidigt skede kunde däremot böndernas motstånd mot överheten övergå i väpnat uppror. Det mest kända är "Klubbekriget" i Österbotten 1596–97. Böndernas frustration under nödåren på 1690-talet mot fogdar och skattearendatorer kunde slås ned först efter att soldater kallats in och återställt ordningen med våld. Dessa sena oroligheter tycks dock endast ha berört Kexholms län.

Förskjutningen av språkgränserna mellan svenska och finska till finskans favör under perioden skildras utförligt. I detta samman-

hang konstaterar Villstrand att de bägge språken stod varandra närmare år 1800 än 200 år senare. Finskans framryckning hade utan tvivel en demografisk förklaring. År 1720 uppgick Finlands befolkning till 17 procent av rikets men 1809 till så mycket som 26 procent. Folkökningen var starkast i finsktalande områden därför att det så kallade östeuropeiska giftermåls-mönstret med låg giftermålsålder för kvinnorna gick från Karelen långt västerut till övriga finsktalande områden.

Finskans ställning stärktes också av att Finlands reformator och den finska litteraturens fader Michael Agricola översatte Nya Testamentet till finska 1548. Hela Bibeln förelåg på finska 1642. Det förefaller emellertid som om den "religiösa läskunnigheten" åren omkring 1700 var mindre utbredd i finsktalande områden än i Österbotten och Nyland. För svenskans länge starka ställning inom administration och kulturliv i Finland kom tillkomsten av Åbo universitet 1640 att bli betydelsefull.

Inom europeisk historiografi växer idag en strid ström av regionalhistorisk litteratur fram. Nils Erik Villstrands bok intar utan tvivel en rangplats inom denna genre.

Lars-Göran Tedebrand

Medarbetare

Laila Eliasson, f. 1966 i Vilhelmina. Gick ut Kulturvetarlinjen i Umeå 1989. Arbetat som arkeolog i Kalmar, Härnösand och Malmö. Är numera museiintendent och ansvarig för Vilhelmina museum.

Tom Ericsson, f. 1948 i Stockholm. FD, professor i historia vid Umeå universitet. Hans forskningsområden är främst svensk och europeisk socialhistoria.

Svenbjörn Kilander, f. 1951 i Uppsala. FD, professor i historia vid Mittuniversitetet i Härnösand.

Lars-Gunnar Olsson, f. 1945 i Umeå. FM i historia. Forskar och informerar om Umeåregionens historia.

Åke Sandström, f. 1948 i Umeå. Doktorand vid institutionen för språkstudier med ämnet fornnordisk roddterminologi som specialitet. Föreståndare för Holmöns båtmuseum.

Lars-Göran Tedebrand, f. 1939 i Sundsvall. Professor emeritus i historisk demografi vid Umeå universitet.

Per Tingbrand, f. 1937 i Råneå. JK 1962 i Uppsala, hovrättsfiskal i Umeå 1966, advokat i Piteå 1969–91. Flyttade 2001 till Dalarö. Erhöll 2004 Johan Nordlander-sällskapets kulturpris.

Anders Öhman, f. 1953 i Luleå. Professor i litteraturvetenskap vid Umeå universitet. Hans forskningsområden är den svenska 1800-talsromanen, populärlitteratur, norrländsk litteratur och litteraturdidaktik.

Innehåll

LARS-GÖRAN TEDEBRAND: Kjell E. G. Söderberg in memoriam	1
TOM ERICSSON: "Träkarlar"	3
LAILA ELIASSON: Elias Petter Sundqvist	17
LARS-GUNNAR OLSSON: Landshövding Ramse får skulden när ryssarna år 1714 bränner Umeå	33
LARS-GUNNAR OLSSON: Landshövdingen i Västerbotten, Anders Erik Ramse	50
ÅKE SANDSTRÖM: Han undslapp döden på isen	56
RECENSIONER	75
MEDARBETARE I DETTA NUMMER	93